

2018. 5

LXXI. évfolyam • május

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Benkő Levente (vezető szerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 3 lej

Tartalom

Pozsony Ferenc: Pünkösöd 3

művelődés 70

Kallós Zoltán: Hejgetés Moldovában 4

enciklopédia

Doszlop Lídia: Műemlékvédelmi Világnap – marosvásárhelyi viszonylatban. . . 7

emlék-lapok

Bakó Botond: Visszatérés a múlt homályából 9

Demeter Lajos: A nagyajtai sporttörténetíró 13

galéria

Ferencz Zsolt: „Úgy éreztem, folytatnom kell,
mert ez az én választott szakmám”. Beszélgetés Horváth Gyöngyvér
képzőművésszel 16

könyvesház

Egyed Ákos: Kiváló munka az erdélyi jogtörténetről 22

Lakatos Artur: Hasznos könyv a középkori hadásatról 24

vadrózsák

Suba László: A tordai Fazekas Céh, a Fazekas Társulat
és a Tompa Testvérek üzeme 26

tudomány

Kékedy-Nagy László: Élelmiszer-adalékok – mítoszok és valóság 28

Lapszámunk szerzői:

Bakó Botond – ny. tanár, Nagyenyed
Demeter Lajos – helytörténész, könyvtáros, Sepsiszentgyörgy
Doszlop Lídia – művészettörténész-hallgató, Marosvásárhely
Egyed Ákos – történészprofesszor, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Zsolt – újságíró, Kolozsvár
Kallós Zoltán (1926–2018) – néprajzkutató, népzene gyűjtő, Válaszút
Kékedy-Nagy László – vegyész, egyetemi tanár, Kolozsvár
Lakatos Artur – történész, tanár, Kolozsvár
Pozsony Ferenc – néprajzkutató, egyetemi tanár, Kolozsvár
Suba László – szobrászművész, Torda

A címlapon a Hangzó Csoda pillanata, azaz közösségi meseolvasás Mátyás királyról
a 8. Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten. Kiss Gábor felvétele.
A hátsó borító felvételét Nagy Barna készítette.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Pünkösöd

Apünkösöd mozgó ünnep, mely minden évben ötven nap után követi húsvétot. A keresztény egyház ezen a napon a szentlélek eljövételét ünnepli. A szentlélek megjelenését megelőző erős szélzúgást a középkor idején Európában kürtökkel és harsonákkal utánozták. A tüzes nyelveket pedig sok helyen égő kanócok dobálásával, tüzes kerek gurításával jelenítették meg. A szentlélek jelképeként a csíki falvakban ilyenkor a mise alatt fehér galambokat röptettek szabadon a templomban. A 18. század idején Csíksomlyón barokkos, külsőségekben gazdag búcsújárás alakult ki, melyet az egyházi propaganda szerint a protestáns erdélyi fejedelem ellen viselt sikeres csata emlékére szerveztek. A római katolikus búcsú szerkezetében számtalan pogány kori gyakorlat is fennmaradt: pl. növénykultusz és napimádat. A ferences kolostor fölött magasló hegyen, a Jézus-, Salvator- és Szent Antal-kápolnák szomszédságában lévő berekben a búcsújárók nyírfaágakat szakítanak, azokkal pedig megérintik a kegytemplom szentélyében álló Mária szobrot. A nyírfaágaknak, valamint a tetőn szakított Jézus-tenyere nevű leveleknek csodás, gyógyító, bajelhárító erőt, hatást tulajdonítanak.

Az első világháború után fokozatosan megerősödtek a pünkösdkor szervezett vallásos rendezvény nemzeti jelentései is. Csíkszéki értelmiségiek (Domokos Pál Péter, Nagy Imre, Vámszer Géza) tudatosan szorgalmazták és megszervezték, hogy a búcsújárók székely ünnepi viseletben vonuljanak fel. A második világháborút követő évtizedekben a kommunista totalitárius hatalom megtiltotta a szabadtéri felvonulásokat, a tömeges búcsút a csíksomlyói kegytemplom és kolostor falai közé, udvarára próbálták beszorítani, korlátozni. A kommunista diktatúra legutolsó, legkeményebb éveiben a csíksomlyói búcsú egyértelműen ellenzéki eseménnyé vált. Az 1989-es rendszerváltozás után pünkösdkor újra hatalmas tömegek vonulnak a kegytemplomhoz és a fölötté lévő hegyoldalon megszervezett szentmisére. A több százezer embert vonzó csíksomlyói pünkösdi búcsú az utóbbi évtizedekben látványelemekben gazdag, összmagyar nemzeti ünneppé vált.

A tavasz végén lévő pünkösöd a húsvéthoz hasonlóan magához vonzott számos archaikus szokásleletet, gyakorlatot. Az erdélyi és a moldvai magyar gazdák a pünkösdi időszakot olyan veszélyes periódusnak vélték, amikor hirtelen megerősödött a különböző ártalmas lények hatalma. Az ünnep hajnalán a gazdák zöld ágakat helyeztek el az istállók, házak és telkek bejáratánál, hogy segítségükkel családtagjaiktól és állataiktól távol tartsák a gonosz erőket.

A magyar nyelvterületen az egyik legismertebb pünkösdi szokás a „király”-választás volt. Erre a jelképes hősválasztó eseményre rendszerint lóverseny keretében került sor. A nyertes egy egész éven át különleges jogokkal és kiváltságokkal rendelkezett. Minden lakodalomba, mulatságra meghívták, a kocsmában ingyen fogyaszthatott italost, apróbb vétségeit elengedték és elnézték. Már a 16. században közzismert volt az a szólás, hogy „rövid volt, mint a pünkösdi királyság...” A 17-18. század idején a magyar lovasezredekben lóverseny keretében választottak májuskirályt. A pünkösdi lóverseny Erdélyben, Szászrégen környékén (pl. Dextrászéplakon) egészen a második világháborút követő kollektivizálásig fennmaradt.

A magyar nyelvterület nagyobb részén pünkösdkor a kisebb gyermekek lakodalmas menetet utánozva, menyasszonynak és vőlegénynek felöltözött alakoskodóval az élen, alkalomhoz illő rítuséneket dalolva vonultak végig a falu utcáin. Szinte napjainkig fennmaradt a pünkösdi király- és királynőjárás gyakorlata is. Több székely- és szászöldi faluban pünkösöd idején az iskolás gyermekek előbb királyt és királynét választottak, majd alkalmi énekeket dalolva házról házra vonultak. A királynő és a király feje fölé rendszerint díszes kendőt tartottak, lábuk elé pedig színes virágszirmokat hintettek. Ennek székelyöldi párhuzamát Sóvidéken (pl. Parajdon és Sófálván) hesspávázásnak nevezik, s a felvonuló gyermekcsoportot zászlósok követték két sorban. A háziasszonyok ilyenkor rendszerint adományokkal látták el a szokásban résztvevő kisgyermeket.

Az erdélyi magyar közösségekben is számtalan zöld növényi szimbólum jelenik meg a pünkösdi szokások szerkezetében. A szászok szomszédságában élő magyarságnál ilyenkor került sor a nagyobb lányos házak, kapuk zöld ággal való feldíszítésére. Több magyar vidéken pedig ilyenkor bontották le a május elsején felállított díszes fákat. Nagyon sok erdélyi magyar faluban pünkösdkor zenés, táncos mezei ünnepségeket és mulatságokat szerveztek a települések melletti ligetekben vagy az erdők szélén. Az ünnep fontos párválasztó napnak is számított, mivel a fiatalok rendszerint a pünkösdi bálók, táncmulatságok alkalmával szemelték ki jövődöbelijüket. Egészen az 1962-es kollektivizálásig a legtöbb erdélyi faluban ilyenkor muzsikus cigányok köszöntötték a magyar gazdák családrait. Pünkösöd hajnalán pedig fúvós zenekarok ébresztették és köszöntötték a polgáriasultabb erdélyi falvak lakóit.

Hejgetés Moldovában

Lapunk fennállásának 70. évfordulóján, idei számainkban egy-egy régebbi írást közölünk. Azzal a szándékkal tesszük ezt, hogy felelevenítsük a folyóirat gyűjteményében őrzött írásokban évtizedekkel ezelőtt megfogalmazott, de máig időtálló megállapításokat, gondolatokat, illetve hogy a mai olvasók is megismerhessék korábbi szerzőink munkájának egy-egy részletét. (A szerkesztőség)

A regölés, illetve hejgetés karácsonyi vagy újévi énekmondása elterjedt európai népszokás, melyet nyomon követhetünk a románoknál, a szláv és germán népeknél is.

Amint az itteni szövegekből kitűnik, tisztára pogányvonatkozású elemek fordulnak elő benne, ami a természetvarázslattal függ össze. Bőségvarázsló műveletnek lehet nyilvánítani az egészet. A téli napforduló pogánykori ünnepeinek emléke.

A szövegek tartalma az idők folyamán sok változásnak volt kitéve. Igazi tartalma megváltozott, elhomályosodott. Felismerhetetlenné kopott, eltorzult vagy idegen elemekkel keveredett. Ilyenek az egyházi vonatkozású elemek vagy a szomszédnépek szokásanyagának hatása.

Minden moldovai faluban óesztendő utolsó estéjén és újesztendő első napjára virradólag szokás. Magyar vonatkozásban a dunántúli és Udvarhely környéki régebben szokásos regöléssel vethető össze. Ezenkívül talán még a nyárádmenti „didergők” népszokása is számításba jöhet. A regös szó itteni megfelelője *idős*: „öröj lisztet ezen idősöknek”. Itt nem bocsátkozom bővebb magyarázkodásba, pusztán az adatközlésre szorítok. Az alább közölt anyag mind egy faluból való.

Moldovában Kalugeren kívül több csángó-magyar faluban is szokás az újévi hejgetés. Néhol már csak románul mondják. Sok helyen meg is kérdezik „magyarul vaj románul mondjuk”.

Szabófalván énekes változatokat is hallottam. Ezt azonban már csak az öregek tudják. Régen házról házra járva leányok és fiúk egyaránt énekeltek. Az énekesváltozattal ma már senki sem él. A szöveget hangosan tagolva szavalatszerűen mondják, szinte énekelve, ritmizálva.

A szöveg rengeteg változatát lehetne lejegyezni egy falun belül is. Én Kalugeren hetet jegyeztem le. Egy falun belül is igen nagy különbség, eltérés mutatkozik. Ahányan tudják, annyiféleképpen. Ez a szájhagyományozással magyarázható részben, és azzal, hogy nem verses, hanem teljesen kötetlen forma.

A hégető csoport résztvevői 20–30–40 vagy akár 60 legény is lehet. A legények egykorúak kell legyenek. A szereplők megosztása a következő:

1. Kürtös vagy „vatáf” – olyan legénybíró-féle.

2. Hégető, aki a szöveget mondja, egyben ennél van a harang is. Ez szedi a pénzt is, amit kapnak.

3. Egy dobos, aki a kalácsot is gyűjti.

4. Egy sültüs (furulyás).

5. Két-három legény, aki húzza a bikát. Ugyanakkor 2–3 aki, tartja. A bika köralakú kéregre vagy túros deberkére kifeszített bőr. A bőr közepére lószőr erősítve. Ezt megvizezik vagy, hogy jobban szőljön, cibrével kenik meg. Kezüket végighúzogatva rajta bőgő hangot ad. „A bikát udzs hújzak, hodzs ne nyekeg tessék” – vagyis egyenlően.

6. A menetben szerepel még egy menyasszony és egy vőlegény is.

7. Egy medve.

8. A többi legények mind ostorosok, pajtások.

A legények legszebb ünneplőruhájukba öltöznek. Cifra bunda, pendelyes ing, sojtásos kalap. (Sojtás gyöngyből fűzött zsinór.)

A kalapot a legény szeretője díszíti fel. A sojtáson kívül még 4–5 pávatoll is járja a kalap mellé. Régen hétköznapi is viseltek sojtást a kalapon. „A katanaviseltek nédzset, a többiek héten által, hármat. Vasárnap a katanaviseltek ötöt, a mások nédzset.”

Az ostor csapóját, „fikkját” (színes) selyemből fonják, hogy nagyobb

Moldovában Kalugeren kívül több csángó-magyar faluban is szokás az újévi hejgetés. Néhol már csak románul mondják. Sok helyen meg is kérdezik „magyarul vaj románul mondjuk”.

A fiatal Kallos Zoltán magnós gyűjtésen

csattanjon. A leányok tréfásan kérdezik is csipkelődő módon a legényeket: „Jó fikkja van kednek?”

A karácsonyi ünnepek idején egyszer-kétszer összegyűlnek próbálni. A kürtös óesztendő estéjén 9–10 óra tájban kimegy a patakba, vagy az utcára, és megfújja a kürtöt (szarutülök), ez jelzi a gyülekezést. Miután összegyűlnek, megindulnak.

A hégetés megvirradat után folytatódik délig. Régen még azután is jártak egész nap. A legények inkább csak a leányos házakhoz szoktak menni. Néhol be is szokták hívni a hégetőket.

A kürtös előre megy és engedelmet kér: „Szabad-e hégetni?” Ha igen, akkor háromszor belefúj a kürtbe. A hégető az ablak alá áll, és elkezd a mondókát. Kis időre belekapcsolódik a furulyás, a dobos és a bikák is. Időközönként ő is megrázza a harangot. Mikor a refrénes részhez ér, elhallgat mindenki, csak az ostorok csattogása és a „Hej, hahó” kiabálás hallszik.

A hégetés megvirradat után folytatódik délig. Régen még azután is jártak egész nap. A legények inkább csak a leányos házakhoz szoktak menni. Néhol be is szokták hívni a hégetőket és megtisztelik őket. A hégetésért 25–30 meg 50 lejt is szoktak adni a legényeknek,

és egy egész kalácsot is. A pénzt, kalácsot egymás közt utólag elosztják. Egy-egy jó hírben álló hégető házasságot a legények bevesznek a bandájukba, hogy ő mondja a szöveget. Háromféle refrén lehetséges:

1. Hajtsátok, pajtások!
2. Biztassátok, jó legények!
3. Még a kis ostorokból nadzsot pakkantsatok és a szájaktokból vígan álldzsátok! (álldani = örvideni, vigadni).

1965, Lujzikaluger

Elmondta: **Czampó Péter** (50 éves)
Jóestét, jóestét kívánunk a házigazdának és a gazdasszonyának. Edzsütt saládjával. Bizon szót mondunk. Hodzs a мүк ekénk a magik udvarukon még nem járt. Tizenkét ökörvel befogval. Aranyos patkóval megpatkolval.

Refrén: Jó legények, a szájaktokból nadzsán vigadzsátok és az ostorokból nadzsán pakkantsatok! Hé, hahó!

Elmentünk a mezőre szántani. Szántottunk, amit szántottunk. A мүк ekénk feteke borozdát vetett. S a borozdába tiszta búzát vettünk. Hodzs nőjön ki holnap estig. De nem nőtt ki holnap estig. Hanem edzs holnapra és félre.

Refrén.

Nasságos úr bekütte a szógáját az istállóba, hodzs válasszon edzs lovat. Feteke, mind az üszeg, serény, mind a tűz. Hodzs menjen, járja meg a búzáját. És elment a tiszta mezőre járja a búzáját. A búzája nadzsán dzsönyörű szép volt. Messzünnet zöldlett, közelünnen sáriglott. Nasságos úrnak erőst szépen tettett. És ragadott edzs marok búzát. Bevette a zsebibe és hazavitte. Mikor levette

az asztalra, a ház megvilágosodott. És vertek a szitába és a tekenyőbe. Sántak edzs nadzs szép kálást. (Mind a Krisztus Ézus urszienne). Tették a felső szegbe, nem tért. Tették az alsóba, nem tért. Törjék kettőbe, adják nekünk jándékba.

Refrén.

A nasságos úr elment. Nadzsváradra vejen 12 kiló vasat. Tizenkét kiló erős vasat. Hodzs sinállyanak sollókal. Adzsa a rokonynyainak. Melyikek nadzsát tudnak hajolni a dorokikból. Hodzs a búzát levágyják a bogbol. Sántak feleket. Felekből asztagot, melyik a föld hátán még nem volt. És kivett edzs lovat, melyik a lábaival sépelte, farkával szelelte, füleivel zsákba töltötte. És raktak tizenkét szekér búzát. Elindultak malomba Jánoshoz. És a János a mónár mikor meglátta, fogott integetni a lisztes kalapjával: Jertek dorsan, fiak, és önsétek a kasba. És mikor a kasba öntötték, nem folyt búzaliszt, hanem arany és ezüst.

Refrén.

Szántanánk, amíg szántanánk, de мүк ekénk beakadatt edzs hernyosontba és összetörött apróba. Senkit nem kaptunk megsinállya. Sak a világ kovácsának a fiát a föld fenekibe. S megsinálta. Мүк ekénk erőst jól ment a borozdába. És béhúztuk az ekét a fal alá. Kifogtuk az ökrököt, saptuk fűelni a ződ fűre. És a legényeket guzsalyosba a lányokhoz a faluba.

Refrén.

Hégetnénk, amég amit hégetnénk. De messzünnet vadzsunk. Kell menjünk nadzs erdőkön, nadzs mezőkön, nadzs patakokon, és félünk hodzs beszürkülünk. És a jövő esztendőbe már eljövünk. Kapjuk egészségbe, álldábsba és békességbe.

1965, Lujzikaluger

Elmondta: **Zsigmond Jáni** (30 éves)
Jóesét, jóestét kívánunk. A házigazdának és a gazdaasszonyának. Elindulánk szántani. Arra a szép tiszta mezőre. A kis úr mezejére. Ő el határjára.

Refrén: Biztassátok, jó legények! hej! hahó!

Kerülünk kettőt hosszára. Kettőt keresztüleccsibe. Azt paransolta az úrgazda a szógáknak: Azt a szép tiszta dzsönyörű búzát kell vetni. Bevették azt a szép tiszta dzsönyörű búzát.

Refrén.

Edzs holnapra s félre bémene az úrgazda az istállóba. Látja azt a szép testes lovat. Felül a ló hátára, hodzs járja meg a búzáját. Megkerüli háromcor. Lehajlik a ló hátáról. Felvéve három száll búzát.

Ő azt béteszi a zsebibe. Hazahozza. Le-teszi az asztalra. Az asztal jegé vállott. A ház nadzsán megvilágosoda.

Refrén.

Azt paransolta az úrgazda az úrgazdánénak: Aratókat kell keressünk. Kerésének tizenkét pár aratót. A jobb kezikkel learatták. A bal kezikkel marokba tevék. Markokból kévékbe. Kévékből felekbe. Felekből asztagba.

Refrén.

A lú lábával kiveré. A lú farkával kiszelé. A lú folyival bemerék zsákokba. Megrakák aztat a nadzs szekereket. Tizenkét szekeret. Malomba indultak. Mikor a mónár meglátta, intett a lisztes kalapjával.

Refrén.

Odaérének. Kiürítik abba a nadzs üres kasba. Odamejen az úrgazda, nézze milyen búzaliszt foly. Nem foly búzaliszt, mert aranypénz folyt. Melyikből ajánlyan nekünk es. Odaintette a mónárt. Nem látott sak szép tiszta búzalisztet. Megörölék. Bémerék a zsákokba. Megrakák a szekereket. Hazaindultak.

Refrén.

Azt paransolta az úrgazda az úrgazdánénak. Nadzs kalásokat kell sánni, a hégetőknek. Sánának edzs akkora nadzs kalást, mind a malomkerek. Felakasztották a kisike szegbe. Letörött. Felakasztották a nadzsobb szegbe. Lehajolt. Vágják el háromba. Ledzsen az úrgazdának es, az úrgazdánénak es. Andrásnak es, melyik nem ett három napja.

Refrén.

Isten adja, jövődöbe kapjuk sendességbe, békességbe. (És a Krisztus nevebe.)

1965, Lujzikaluger

Elmondta: **Jankó Picsi** (26 éves)

Jóestét, jóestét a házigazdának. És a gazdaasszonyának. Edzsütt minden saladjával. Víg öröm és áldás szálljon a szívükbe. A mi országunkba ledzsek sendesség s békesség az új esztendőbe. Újat várunk álldást a szép tárvaságra. Annak pedig mindenlő tagjára. Mostan elérkezett minden jó gazdának küs gondot fordísson ökröre, ekére. Hodzs nadzs tavasz vadzsán s kell valljon.

Refrén: Még a kis ostorokból nadzsát pakkantsatok és a szájakokból vígan álldzsátok! Hej, hahó!

Szántani és vetni mostan elindultunk, eketalyigához ökröket es fogtunk. Miután az úrgazda a szép tiszta búzát elvette, azt mondta, hodzs sak edzs szép sendes esső kell a mezejükre.

Refrén.

Kallós Zoltán választúti gyűjtésen 1972-ben. Korniss Péter felvételei.

Béfozták a szolgák azt a szép tizenkét ökröt s elbornálták a darabot. Hazafelé indultak. Bétették az ökröket az istállóba. Otthon sem ültek sokáig. Sak két hónapot s felet. Akkor azt mondta az úrgazdasszony az úrgazdának: Megkéne járjuk a búzát. Bément az úrgazda az istállóba. Kivezetett edzs szép feteke sárkány lovat. Odavezette a ház elejibe. Parázsával megetette. Az úrgazdasszony kihozott edzs szép cifra lepedőt. És riátette a ló hátára. Az úrgazda is cifrán felöltözött. Feült a ló hátára és elment, járja meg a búzát. Leszállott a ló hátáról, és megkerülte a darabot. Lehajlott és kitépett edzs marokval. A búza erőst szép volt és meg volt érvel.

Refrén.

Azután felült a ló hátára és hazaindult. Bément a házba. Letette az asztalra azt a szép tiszta búzát. Az ullyan szép volt, hodzs a ház megvilágosodott tőle. Azt mondta az úrgazdaasszonya: A búza erőst szép és meg van érvel. Kell keressünk tizenkét napszámost és menjünk el aratni. Másnap reggel elvitte a napszámásokat a darabhoz. Mikor odaértek, szépen rendbe álltak. Kezükbe vették az új sollókat. Lehajtottak s aratni fogtak. Sináltak edzs ullyan nadzs asztagat, millyen még a föld hátán nem volt.

Refrén.

Kivezette az úrgazda a feteke sárkány lovat. A ló lábával kiverte a szép tiszta búzát. Farkával kiszelé. Fülllyivel zsákokba meré. Megrakának tizenkét szekeret. Elindultak örölni a malomba. Jónapot molnár úr! Huva lett a malma? Hodzs örölne nekünk ebből a szép tiszta búzából. De a molnár sak szertetekintett, s kalapjával a malmának intett: Dzseri regten malmam. Őrelj regten lisztet ezen időseknek. De a malom érkedzik nadzs lélekszakadval. Felöntik a búzát a nadzs éles kasba. Fiúk, ez nem búzaliszt, ez éppen tiszta aranygy.

Refrén.

Már a búza gabona leszen elégséges. Süssenek nekünk es belőle kenyeret. S edzs nadzs disznólábat adjanak nekünk jándékba. De már a gazdaasszonynak az jár az eszébe, két pengő forintot vessen a zsebünkbe. Nem mondzsuk: való ne ledzsek, hanem való ledzsen. Ebbe az új esztendőbe vitettek ledzsenek minden betegségtől. Mikor még eljövünk a jövődöbe, kapjuk egészségesen, szerensével, békességvel, víg örömmel s álldással (Isten tartsa meg).

(Művelődés, 1968. december, XXI. évfolyam, 12. szám, 42-43. oldal)

Doszlop Lídia

Műemlékvédelmi Világnap – marosvásárhelyi viszonylatban

A Maros Megyei Múzeum és a Marosvásárhely Műemléki Topográfiaja projekt keretében próbálta felhívni a lakosság figyelmét a műemlékvédelem fontosságára.

gen, Műemlékvédelmi Világnap: van ilyen, bizonyára sokunk számára ismeretes. 1984. április 18-át a Műemlékek és Műemléki Együttesek Nemzetközi Tanácsa (ICOMOS) műemlékvédelmi világnappá nyilvánította. Fontosságát nem kell különösebben hangsúlyozni, több évszázados épített örökségünket örökös veszély fenyegeti, az idő vasfoga, az ideológiai „hóbortok”, politikai ellenszerek nem minden időben kedveztek neki. A Maros Megyei Múzeum és a Marosvásárhely Műemléki Topográfiaja projekt közös rendezvénysorozat keretében próbálta felhívni a lakosság figyelmét a műemlékvédelem fontosságára. Mindkét napon tartottak városnéző sétákat, épületlátogatásokat, és a helyszínekre ellátogatók, valamint a marosvásárhelyiek is sok esetben rácsodálóztak, mivel a szakképzett

művészettörténészek helyszíni bemutatói során olyan ismeretek birtokába jutottak, amiket addig nem ismertek a helyi értékeinkről. Néhány helyszín, két gazdag nap kínálatából: az egykori Hajós (ma Horea) utca építészeti értékei, a Toldalagi-palota, a Székely Iparmúzeum, a Kultúrpalota, a Teleki Téka, a Főtér, a Vár és környéke.

Fiatal művészettörténészek voltak a „vendéglátók” az egyes helyszíneken: Barabás Kisanna, Orbán János, Földi Imelga, Szathmári Edina. A második nap délutáni programindító bemutatóját Soós Zoltán régésznek, a Maros Megyei Múzeum igazgatójának *Mit rejthet a föld mélye?* című előadása tette rendkívül érdekfeszítővé. A cím beszédes, a legújabb régészeti feltárások tükrében ismerkedtünk a várral, amelyet várnézó séta tett teljessé, „helyszínelni” is tudtunk. Megtudhattuk, hogy ami egy adott pillanatban tulajdonképpen egy katasztrófa – például tűzvész, az a régészeti kutatások szempontjából mára már pozitívum-má válik, mert így lényegesen több lelet maradt meg a föld gyomrában, mint egy olyan épületben, melyet folyamatosan laktak/laknak, és folyamatos takarítást, lomtalanítást, átépítést, újraépítést végeznek rajta. A várbeli területen fellelt gabonamagvak, cserépletek, fémkönyvveretek, állatcsontok, tégláégető kemencék, egy rézmegmunkáló műhely maradványai és még számtalan anyagi, tárgyi kultúra elemeinek mozaikdarabkáiit összerakva a kutatói munkafolyamat eredményeképpen a nagyközönség számára is értékelhető és elérhető eredményekben gyönyörködhetünk. Ezáltal pedig megismerhetjük a település múltját, régmúltját, melyből saját magunk számára kialakíthatunk egy egyéni víziót a korabeli életformáról, vallásosságról, anyagi kultúráról.

A rendezvény második része műemlékvédelmi előadások sorozatával folytatódott, a Múzeum főépületében. Itt

Entz Géza és Guttmann Szabolcs

Entz Géza előadása

is, az előző programokhoz hasonlóan, a marosvásárhelyi közönség érdeklődőnek bizonyult, az emeleti előadóterem ülőhelyei nem maradtak üresen. Entz Géza budapesti művészettörténész *A magyarországi műemlékvédelem – A műemlékvédelem helyzete Magyarországon* címmel tartott előadása eligazítást kínált a törvénykezési, valamint az adminisztrációs problémák útvesztőjéhez. Előadásában elmondta, hogy a magyar emléktárhelyek jelentős részének gondozása azonos metódusokat kíván, mind Magyarországon, mind Erdélyben. Az 1850-es évektől kezdődően beszélhetünk műemlékvédelemről Magyarországon és Erdély területén, mely értelemszerűen 1919-ig közös program szerint haladt. A kialakult adatbázis, tervrajzok, felmérések, a műemléki beavatkozások leírásai, később a fotódokumentációk: forrásanyagként kezelendők, ezeknek tanulmányozása nagy jelentőséggel bír. Sajnos, előadása során arról is beszámolt, hogy jelen pillanatban, mivel a műemlékvédelmi törvény újabb változtatására került sor, és a 2016-os év végén az intézményes műemlékvédelem Magyarországon megszűnt, az adatbázist „bedobozolták”, és jelen pillanatban elérhetetlen, így a kutatásokban sem használható fel, sőt a jelenlegi kutatási eredmények dokumentációs anyagát nem tudják hozzáférhetővé tenni. Három tételben összegezte a magyarországi műemlékvédelem problémáját: „soha ennyi pénz nem költött el, soha ennyi jogszabály, és soha

ilyen szétesett nem volt az állami műemlékvédelem.” Mint mondta, a felelős műemlékvédelem lépései pedig mindenkinek világosnak kell lennie: kutatás, restaurálás, majd az ezt követő monográfia megírása. Pozitív és kevésbé pozitív példákkal is szolgált Entz Géza a magyarországi műemlékrestaurálási gyakorlatból. A pozitív példák közt sorolta fel a következőket: kastélyok, püspöki paloták, várak helyreállítása: a zirci apátság épületkomplexuma, az egri érseki palota, Pannonhalma, a püspökszentlászlói püspöki kúria, stb. Ellenpéldákat is találunk bőven: az újjaépítések során, amikor valami elpusztul, már csak romjai, hamvai vannak, és igyekezünk többé-kevésbé hitelesen visszaállítani, élményszerűvé tenni a közönség számára. Pl. a visegrádi vár, a diósgyőri vár, melynek helyreállítási munkálatai mai napig megosztóak, szakmai szempontból a „levegőregésztet”, valamint a „műemléképítés” elveit alkalmazzák, amely voltaképpen nem lehetséges, műemléket nem lehet építeni. Entz Géza hangsúlyozta, hogy a műemlék-restaurálást megelőző társadalmi terű meg tárgyalásra, vitára lenne szükség, amely annak előfeltétele kell hogy legyen. Sok esetben az esztétikai, szakmai értékítéletet felülírja a turisztikai bevételre áhító önkormányzat.

Guttman Szabolcs kolozsvári építész röviden felvázolta a romániai helyzetet, ahol a gyakori kormányváltást követően sajnos, egy-egy elkezdett, járható út minduntalan torzóban maradt. Jelenleg

az európai uniós pályázatok, valamint a Magyarország-kormány részéről jutott pénzübeli segítség pozitív irányban mozdította el a hazai műemlékvédelmet és restaurálási folyamatokat. „Most a dombtetőn állunk” – fogalmazott Guttman –, viszont mindez a teljes szakgárda bevetését és „felélését” teszi szükségessé, és sajnos a szakemberhiány valós és aggasztó probléma ezen a területen (műemlékvédelmi szakember, műépítész, tervező, szakkivitelező). Zsákutca a szakmaiság szempontjából a túlzott bürokrácia, a mindent megnehezítő adminisztrációs procedúrák tömkelege.

Sok esetben az esztétikai, szakmai értékítéletet felülírja a turisztikai bevételre áhító önkormányzat. (...) Jelenleg az európai uniós pályázatok, valamint a magyar kormány pénzübeli segítségével pozitív irányban mozdította el a hazai műemlékvédelmet és restaurálási folyamatokat.

Záróelőadásként *A kutatástól az ismeretterjesztésig – Műemléki topográfia Marosvásárhelyen* címmel Orbán János művészettörténész, a Maros Megyei Múzeum munkatársa előadását hallgathattuk meg. Az előadó hangsúlyozta, hogy a kétnapos rendezvény – a városnéző séták, épületlátogatások – fő célkitűzése a lakosság körében a népszerűsítés. Felhívta a figyelmet a www.topographia.ro nevű, frissen indult honlapra, amely Marosvásárhely műemléki topográfiájának tárháza. Barátságos előlappal, jól felépített keresőrendszerrel, és nem utolsósorban a folyamatosan bővülő, de jelen pillanatban is igen jelentős adatbázissal, információs rendszerrel rendelkező honlap, mely mögött rengeteg munka áll. Érdemes felkeresni, és segítségével bebarangolni Marosvásárhely utcáit, felfedezni vagy újralfedezni jelentős műemléképületeit, épített örökségünk gazdagságát.

Sikeres rendezvénysorozatként könyvelhetjük el a Műemléki Világnap marosvásárhelyi első „kiadását”. Az ígéretes indulásnak reméljük, hogy lesz folytatása.

Bakó Botond

Visszatérés a múlt homályából

D. Berde Amál és R. Berde Mária emlékezete

Róthné Berde Mária
író-költő, műfordító
mindig igazi otthonának
tekintette Nagyenyedet
„a melegfészki
kollégiumot.”

A Berde család öt megszületett gyermeke közül négy érte meg a felnőttkort és közülük három kiváló alkotó lett. Róthné Berde Mária író-költő, műfordító mindig igazi otthonának tekintette Nagyenyedet „a melegfészki kollégiumot.” Dóczyné Berde Amál festőművész témái kiterjednek az erdélyi tájra és a népviseletre. Fiútestvérük Dr. Berde Károly orvosprofesszor, a szellemi néprajz megalkotója. A két testvérlány munkássága elsősorban Nagyenyedhez, Kolozsvárhoz, de egyben egész Erdélyhez kötődik. Életműveik fontos láncszemei azoknak a gazdag kultúrtörténeti kapcsolatoknak, amelyek a két várost az évszázadok folyamán összefűzték. A csaknem félévszázados kommunista diktatúra idején emléküket számúzták, nem vettek róluk tudomást, ezért több nemzedék tudatából hiányoznak.

Kolozsvári megemlékezés és kiállítás

Tanulságos és érdekes volt a 8. Kolozsvári Magyar Napok egyik legelső rendezvénye, amelyen a Bánffy-palota Tonitza-termében a Berde testvérek életére és munkásságára emlékeztünk.

A kincses város igen népes és hozzáértő közönsége tisztelte meg az eseményt, amelyen Nagyenyedről a Bethlen-kollégium igazgatója, Szócs Ildikó, néhány aktív és nyugdíjas tanár és a kollégium egyik volt diákja is részt vett. Elsősorban Berde Amál művészi munkájával, művészeti és néprajzi írói tevékenységével ismerkedhettünk, de az alkotó testvértrío másik két tagjáról, Máriáról és Károlyról is szó esett. A közönség megtekintette Berde Amál több mint ötven festményből összeállított kiállítását.

Gergely Balázs a Kolozsvári Magyar Napok főszerzője bevezető szavaiban „méltó keretnek” nevezte, hogy a kolozsvári napok nyolcnapos programjának egyik első eseménye éppen a Berde testvérekről szól. Tőkés Erzsébet régi tartozás lerovásának nevezte a rendezvényt. A leszármazottak közül díszmeghívottként Berde Amál leánya, a 96 éves Gaál Ferencné Dóczy Aglent is eljött, annak ellenére, hogy kerekesszékre érkezett a bemutatóra. A humorérzékéről jól ismert idős hölgy, az első sorban ült és régi képeket adományozott a közös dokumentációhoz. A felelevenített családi emlékek közé tartozik, hogy Berde Amál lakásának ajtaja mindenki, de legfőképpen a gyermekek előtt nyitva állt, lakásában ma is akadnak tárgyak, amelyek rá emlékeztetnek.

Ez a rendezvény nem egy kényszerű évforduló sugallta emlékezés volt, hanem a lelkek mélyén sokáig szunnyadó, de felszínre kerülő alkotóhármastörténete. Hajdanán a Berde gyermekek fiatal és ifjúkoruk egy részét, különösen a tanulási éveket Nagyenyeden töltötték. Apai és anyai ágon is erős szálak fűzték a családot a kisvároshoz. Életük nagyobb része végül Kolozsváron telt el, az akkori divatos külföldi egyetemjárással együtt. Rövidebb-hosszabb időre visszajártak Enyedre. Dr. Gál László a Babeş-Bolyai Tudományegyetem előadó tanára vetített képes előadásában a Berde család életéről értékes információkat, részleteket tett közkincsé, főleg, a református kollégium évkönyvei alapján.

D. Berde Amál és R. Berde Mária (jobbról)

Rakják a kelengyét

Dóczyné Berde Amál (1886–1976) élete és művészi fejlődése

Az idősebb nővér gyermekkorától ösztönösen rajzolt és festett. Kislány korában így írt az anyagnak: „Angyal bácsi hozzon egy pemzlit és szépfestékeket”. A festészet iránti érdeklődése tehát korán megnyilvánult. Tanítóképzőt végzett a Bethlen-kollégiumban. Később tanító és rajztanár volt az „álmodozó és nagyratörő” Maros parti városka kollégi-umában. Közben Münchenben művészeti tanulmányokat folytatott a Debitz-féle festőiskolában, de a nagybányai iskola is komoly hatással volt rá. Makkai Sándor találóan jellemezte művészetét: „nagy változatosság a témában egyszerűség a formákban, egységesség a színekben, a lényegre törő és a lelket kifejező természetszemléletre törekvés a koncepciókban, íme, legfőbb jellemvonása művészetének, mely sok küzdelem, tanulás határszövedékein át végre is önmagát, saját lelkét akarja adni egész bátorságában, őszinteségében és melegségében.”

1910-ben férjhez ment Dóczy Ferenc fizikatanárhoz. Kolozsváron rajztanárként dolgozott tovább, majd megjárta Európa több országát.

Tagja volt a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnak, a bukaresti Szépművészeti Társaságnak és a kolozsvári Barabás Miklós Céhnek. Kiválóan ismer- te az erdélyi, ezen belül a torockói, a kalotaszegi és a székelyföldi népművészetet.

Műveiből kiállításokat rendezett, véleményét a művészetről előadásokban és szakmai írásaiban hozta nyilvánosságra a korabeli lapok és folyóiratok hasábjain. Torockóról és környékéről a következőképpen írt: „A természet itt mindent a legegyszerűbb geometriai formába, a háromszögbe fogott össze. Háromszögű a Székelykő nagy mezője, az égbenyúló háztetők sziluettje, lábunk alatt a sziklatörmelék. Öltözködésünk kort, rangot, módot külön érzékeltet (...) Egyenes vonalai germán eredetűek, a merev felépítésbe beharsog a keleti színlátás: kunkorodott orrú piros csizma és a hideg éghajlat követelte állatbőrök: róka és bárány. (...)” *Asszonyfarsang* címen 1941-ben vígjátékot írt, amelyben kalotaszegi folklóranyagot dolgozott fel.

„Angyal bácsi hozzon
egy pemzlit és
szépfestékeket”.

A Bánffy-kastély kiállítótermében Székely Sebestyén György művészettörténész vállalkozott Berde Amál kiállítási anyagának a bemutatására, elemzésére. Ezután román nyelvű ismertetés következett. Több mint ötven képet csodálhattunk meg. Számunkra érdekes volt a Kőrösi Csoma Sándorról alkotott portré. A változatos tematikával készült képek között különösen tetszett például a *Gyalu felé*, a *Torockó*, a *Testvériség*, vagy a *Farkas utcai református templom*.

Róthné Berde Mária (1889–1949) élete és írói pályája

Kackón született, majd az akkori Erdély egyik legjelentősebb kollégiumában, a Nagyenyedi Bethlen Főtanodában tanult és érettségizett. Édesapja régi erdélyi értelmiségi család tagja, református lelkész, Nagyenyeden a Protestáns Teológiai Intézet tanára volt. Gyermekkorától kezdve Julmárnak becézték, keresztnéveiből – Mária Julianna – rövidítve. Apja ifjú korában „szolgadiákként” tanult a kollégiumban, később a család az enyedi tanárság révén költözött a kisvárosba. Édesanyja Ónodi Weress Mária (1858–1952) Weress Károly kollégiumi jogász kilencedik gyermeke volt. A Berde család Enyeden először a Tövis utcában lakott, ahonnan Mária és Károly óvodába, Amál pedig a szász iskolába járt. Később a Bethlen utca 15. szám alá költöztek.

A Berde apa fiatalon, harmincnégy éves korában, 1896-ben meghalt. Feleségével, valamint a mindössze két- éves korában elhunyt fiukkal, Zoltánnal (1894–1896) együtt a nagyenyedi református temetőben nyugszanak. A nagyenyedi Dokumentációs Könyvtárban található, *Enyed az én városom* című önéletrajzában az író nő világos képet nyújt szellemi örökségéről: „lelkiségem kialakítója gyermek- és ifjúkoromban anyám családjának légköre. Ezt a szellemet két döntően erős tény befolyásolta. Egyik, hogy anyám ősei több nemzedéken át kimutathatóan mindig a kollégiumot szolgálták. Másik valóságos beleszólás nem csupán felfogásunkba, hanem sorsunkban is anyai nagyapámnak Weress Károlynak, idős Szász Károlynak és általában a március előtti vándorpatriótákkal való belső kapcsolata.” Ugyanott Berde Mária a továbbiakban így vall anyai nagyapjáról: „ezen az életvonalon lett nagyapám Weress Károly a kollégium ügyvédje és e felelős állásában 1849-ben az iskola anyagi és erkölcsi létalapjának megmentője. Ebben a szellemben kívánt később apám – 1891 óta a teológia professzora – egy jobb és tisztább, hivatottabb lelkű papnemzedéket nevelni Erdélynek.”

Édesapjáról Berde Mária a *Három angyal* című, a második világháború előtt népszerű költeményében emlékszik meg: „Édesapám, Berde Sándor / Fiatalon sírba hágott / Angyalhívó istenszolgá / Ránkhagyta az imádságot/ (...)” Mózes Huba szerint „a puritán családban a gyermekek olyan erkölcsi

vérteteket szereztek a századelőn, amely megvédte őket a mértéktelenség bármilyen csábításával szemben”.

A fiatal Berde Mária kialakuló szellemiségét Nagy Lajos rektorprofesszorsága idején (1878–1907) jeles enyedi tanárok is irányították. Ő volt a nagyenyedi kollégium első leánytanulója 1895 és 1907 között, első verse, vagy ahogyan ő nevezte, „kis dalocskája” 1903-ban jelent meg a kollégiumi *Haladjunk* című diáklapban. Ugyancsak diákkorában a *Pesti Napló* is közölte néhány versét. Az *Enyed az én városom* című írásában emlékezik élete legszebb korszakára: „A kollégium fényében, árnyékában éltünk, ő segített, őt szolgáltuk, abban a szellemben, amelynek legnagyobb képviselője id. idős Szász Károly.” A gyermekkori barát, Szentimrei Jenő igen találóan írja le, hogy milyen volt a kollégium első tanulóleánya: „bejárt, mint rendes tanuló a fiúk osztályába. Oldalt széket és kicsi asztalt állítottak be számára. Osztálytársai eleget szegyenkeztek, mert ez a vékonydongájú, szeplős lány sokkal többet tudott náluk. Komolyan tanult, készült az egyetemre.” Mivel azonban Berde Mária neve a Dokumentációs Könyvtárban található iskolai évkönyvekben nem szerepel, valószínű, hogy kezdetben magántanulónként látogatta az órákat. Ő volt az osztály mesemondója, osztálytársai körében közközen forogtak versei és elbeszélései.

Legjelentősebb regénye, a Földindulás 1924- ben készült, de csak 1931-ben jelent meg. A regényben egy birtokát elvesztett magyar család széthullásának történetét írta meg.

Molnár Szabolcs, Berde Mária monográfusa a Nagyenyeden eltöltött évekről azt írja: „Az író Enyeden szerzte egész életre kiható élményeit, az Őrhegy oldalában a termőkerttel, a hegy lábánál a Kollégium családi hagyományokat is továbbélesztő történelmi levegőjű épülete, a vár, a piac, a burg, az ódon polgári házak s az ezeket betöltő kollégiumi fiatalság mindig változó, zsibongó népe.” Önéletírásában Berde Mária arról is beszámol, hogy kik voltak példaképei az őt körülvevő világban: „a modern irodalmi mozgalmaktól távol, a klasszikus hagyományokban nőttünk fel, de a napok igénytelen irodalmi iparát is ismertük.

Táj

Anyánk egész kicsiny korunkban Kisfaludy Sándort adta kezünkbe, Petőfit, Hejőcskát, Szász Károly műfordításait, a költők lugasát és albumát egyforma szellemi étvágyal fogyasztottam.”

Tanulmányútra Münchenbe ment, ahol angol és német nyelvet tanult. Erőből az időszokról írta *Az örök film* című diákregegyét. Münchenben megbetegedett, a tüdőbaj egész életén át kísérte. Ezt a *Haláltánc* című érettebb regényében dolgozta fel. 1917 és 1920 között tanárként oktatott a nagyenyedi kollégiumban, ahol Áprily Lajos költő is kollegája volt. 1920-ban elhagyta Enyedet és keserűen állapította meg önéletírásában, hogy „rendes tanári állásra itt, mint nőnek kilátásom nem lehetett”.

Közben bekapcsolódott az erdélyi irodalmi életbe. Első regénye, *Az örök film* 1917-ben, még az első világháború idején jelent meg. 1919-ben az Erdélyi Irodalmi Társaság, 1920-ban a Kemény Zsigmond Társaság tagjává vált, mind élenkebben fordult a társadalmi kérdések felé. Első sikerkönyve kétségtelenül a *Romuáld és Andriána* című regénye, amit a Magyar Tudományos Akadémia Ormódy-díjjal tüntetett ki. Az Erdélyi Helikonba Kuncz Aladár felkérésére kapcsolódott be, munkái erdélyi, budapesti és felvidéki magyar lapokban jelentek meg.

1922-ben cselekvően vett részt iskolája, a Bethlen-kollégium 300. évfordulójának ünnepségén. Az irodalmi magazin felolvasta az ifjúságnak ajánlott *a Catalaunum esteledvén* című versét:

„Fegyveretek legyen villámfehér / Pirossabb vérünk nem győzött a sárban / Fehéresebb lelkünk a magasban győz.”

Az 1925-ben megjelent *Szentgyégyen* című regényében egy leányanya történetét írta meg. Mivel tabutémát érintett, a szülők tiltása miatt a lányok akkoriban titokban olvasták a könyvet. 1931-től a nagyváradi kereskedelmi iskolában német-magyar szakos tanár és főmunkatársa volt az *Írás* című irodalmi, művészeti és zenei lapnak.

Legjelentősebb regénye, a *Földindulás* 1924-ben készült, de csak 1931-ben jelent meg. A regényben egy birtokát elvesztett magyar család széthullásának történetét írta meg. A *Nagyváradi* című lap 1932-ben közölte *Marokszedők* című regényét.

1933-ban szakított az Erdélyi Helikonnal és létrehozta az Erdélyi Magyar Írói Rendet (EMIR), ahol 1937-ig tevékenykedett.

A második világháború után sok társával együtt az újjászerveződésen munkálkodott. Verseit, tanulmányait és cikkeket a *Világosság*, a marosvásárhelyi *Szabad Szó* és a *Népakarat* közölte. A *Zord Idők* szerkesztője, az *Írás* munkatársa, majd a *Dolgozó Nő* főszerkesztője volt. Az együttélés jegyében, előadásában román irodalmi alkotásokat és alkotókat is népszerűsített. Verseinek javát a *Seherzadé himnusza* című kötetben publikálta.

A kolozsvári egyetem bölcsészkarán magyar-német nyelvből és irodalomból

A nagyenyedi Farkas pataka

doktorált. Marosvásárhelyi tartózkodása idején kötött házasságot Róth Jenő banktisztviselővel, aki nemcsak hitvestársa volt, hanem munkatársaként is mindenben segítette. Róla írja egy kéziratban: „Az én R betűm, melyet írói nevem előtt viselek, mint záróékkövé a gyűrűnek, legjobb éneket jelenti (...) legszigorúbb belső titkos műbírálómá nőtte ki magát.”

Életműve betetőzése *A hajnal embelei* című négykötetes történelmi regénye volt. Önéletírásában írja: „1937 óta foglalkoztam komolyan a gondolat- tal, hogy Enyednek közelebbi történelmi múltját jelesen a március előtti időkben regényszerűen feldolgozzam. Elmélyedve ebben a múltban mindinkább ráébredtem, mily jelentős és nemes szerep jutott benne városomnak, megyémnek. És mégis mily kevés tudomást vett róla a teljes magyarság Erdély, sőt maga Enyed is egykoron, kisebb hazánk legdíszesebb megyéjének székhelye!”

Az első két kötet 1942-43-ban jelent meg. Befejező része csak félévszázad után került nyomdába, a harmadik és a negyedik kötet a Református Egyházkerület kiadásában látott napvilágot 1995-ben Kolozsváron. A Baumgarten-díjas regény olvasása különösen azoknak a felnövekvő nemzedékeknek volt hasznos, akik az iskolában sokáig szinte semmit nem tanulhattak a magyar történelemről. Regényéből enyedi epizódot idézek, amit Berde Máriánál találóbban, eddigi ismereteink szerint, senki nem írt meg: „felrázó, költögető

frissességet áraszt szét a harangnak is beillő nagycsengettyű torka. Öles izmos a szeres diák, aki a karcsú tornyos haranglábba állva, a kötelet rángatja. Az ütemes csendülés hulláma egyszer visszapattan a várpiacforma kúria zárt falairól, aztán megtorlódva, beloccsan Oxoniumba, Edinburgba, Ephesusba. és a még méltóságosabb nevű kamrákba, jól nyakon öntve a keményurgyékon, keskeny fenyőágyakban és falipolcokon szendergő dominékat és fikákat. Jól felerősödvé a schola fölé nyúló Őrhegy

Torockói táj, D. Berde Amál munkái

meredek oldalától: kibuggyan aztán a város felé. Végiglebbenti a hírt az aluvó polgárságnak is, hogy pittymallik.”

Értekezései, mesegyűjteményei, elbeszélései, versei (egy részüket románul is kiadták) műfordításai gazdagították életművét. Sokáig szinte elfelejtették, mellőzték munkásságát, tiltólistán is szerepelt. A hallgatás homálya fedi, amely újrafelfedezésre serkent.

A kolozsvári megemlékezés Ger-gely Balázs magvas üzenetével zárult: „meggyőződésünk, hogy a többségi román-ság részéről akkor számíthatunk tiszteletre, ha számukra is láthatóvá, és ezáltal számukra is érthetővé tesz-szük magunkat.”

Ez most a saját közösségünkben a Berde család alkotóival is megtörténik. 1996-ban a Torockói Tóbiás Éva Galéria, ismertető előadással egybekötött sikeres kiállítást szervezett Berde Amál festményeiből. Hantz-Lám Irén 2009-ben nap-tárt szerkesztett a művésznő torockói és kalotaszegi tárgyú képeiből. 2009-ben Berde Mária íróra emlékeztek szülőfalujában, Kackón az író születésének 120., halálának 60. évfordulóján. Előadást tartott Józsa Miklós a nagyenyedi Kollégium tanára. 2017. szeptember 8-tól Szebeni Szabó Róbert rendező és Ambrus Emese operatőr néhány napig a Bethlen-kollégiumban filmfelvételeket készítettek a Berde-emlékekről egy dokumentumfilm összeállítására céljából.

Jelen írás célja, hogy a Berde család alkotói és műveik egyre jobban kijussanak a homályból. Minden megemlékezéssel, írással, újabb kutatással nő az esély, hogy napfényre kerüljenek.

Demeter Lajos

A nagyajtai sporttörténetíró

M

Kóhalomból az 1960-as években heti rendszerességgel hazajárt, és Rudi bácsival közösen szerkesztették a kézzel írt, majd stencilezett Nagyajtai Sport című lapot.

Moyses Frigyes, Mojszesz, Moisesz, Moises (1931. január 15., Brassó – 1987. június 11., Kóhalom) – sporttörténész, sportstatistikus. Egyes forrásokban születési helye Nagyajta. Apai részről brassói evangélikus szász felmenőkkel büszkélkedhetett. Nagyapja, Moyses Márton Frigyes (szül. 1875. június 13.) és nagyanyja, Gusbeth Regina (szül. 1880., Brassó) 1898. február 23-án keltek egybe Brassóban, de kevéssel később Sepsiszentgyörgyre költöztek. Szemerja városrészben laktak, nyughelyük a szemerjai temetőben van. A család elmagyarosodott. Apja, Moyses Frigyes (1902. november 19., Brassó – 1945. januárja, Sepsiszentgyörgy) kereskedelmi felső iskolát végzett Brassóban, 1926-ban érettségizett, majd Nagyajtán adótisztviselő, „első osztályos állampolgári tiszt” volt, injekciómérgezésbe halt bele, nyughelye szülei mellett a szemerjai temetőben van. Anyja, Péterfi Piroska (1912–1955) a székely nemes Péterffy családból származott, a brassói Református Felsőleány Gimnáziumban végzett. Szülei 1928-ban kötöttek házasságot. Öt gyermekük

született. A legnagyobb 1930-ban, koraszülött volt, hamarosan meghalt. A felnőtt kort Frigyes, Piroska, Márton és Éva érték meg. Az édesapa 1945-ben meghalt, a család – mert a volt burzsoá rendszer kiszolgálójának nyilvánították – nem kapott utána nyugdíjat, az árván maradt gyermekek segélyt sem kaptak, így az édesanyát a szegénység, a nincstelenség, az aggodalmas mindennapok döntötték a sírba élete derekán.

Moyses Frigyes lánytestvérei közül Konrád Istvánné Moyses Piroska (szül. 1932) az iskola elvégzése után Brassóban a szövőgyárban dolgozott, anyjuk halála után kisebb testvéreiről gondoskodott, majd férjhez ment, Nagyajtán élt, 1985-ben nyugt el. Kiss Sándorné Moyses Éva (1944. december 29. – 2016. április 11.) a hét elemi után (de iskolásként már a nyári vakációkban is) napszámosként dolgozott, 1964-ben beállt a Mezőgazdasági Termelőszövetkezetbe. Később, 1979-ben, hogy bebiztosíthassa állását, magánúton elvégezte Nagyszebenben a könyvelői líceumot, leérettségizett, a tévész 1991-es feloszlásáig Nagyajtán könyvelőként dolgozott. Ő volt az, aki 16 éves korától kisebbik bátyját, a politikailag meghurcolt Moyses Mártont (1941. április 20. – 1970. május 15.) támogatta, gondozta, 1970. február 13-i önfelgyújtását követő súlyos állapotában ápolta. Moyses Márton kiváló tanuló volt, szókimondásáért, a román kommunista hatalom bírálataért, verseiért „a társadalmi rend elleni összeesküvés és agitáció vétkéért” 1960-ban letartóztatták és elítélték, szabadulása (1962 november) után napszámos volt a termelőszövetkezetben, végül már nem bírva a hatalom általi háttérbeszorítását, Brassóban a pártszékház előtt benzinnel lelocsolta és felgyújtotta magát, három hónap múlva sebeibe belehalt.

Moyses Frigyes felesége Fülöp Erzsébet (1928. április 5. – 2000. május 24.) volt. Egy lánygyermekük született 1958-ban, Zita Erzsébet, aki Gyergyóban él, nyugdíjas tanárnő, férje után Bíró Zoltánné. Egy 1971-ben készített interjúban Moyses Frigyes elmondta, hogy

A Nagyajtai Sport 1947. karácsonyi száma, Kuttlik Rudolf és Moyses Frigyes közös munkája

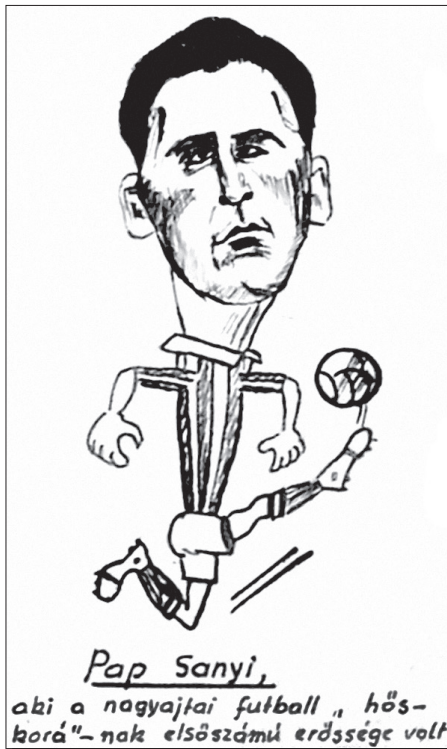
Kőhalomban harmadmagával, szerény körülmények között, egy 12 négyzetméteres szobában lakott, „amely hálószoba, dolgozószoba, dohányzó és ebédlő is” volt egyben, tele könyvekkel, újságokkal, folyóiratokkal. Elemi iskoláit Nagyajtán végezte, az 1942-43-as tanévtől lett a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium diákja. Mindvégig kiváló tanuló, jó rajzoló, karikatúrista. Osztálytárs volt többek között Aulik Sándorral (szül. 1930. szeptember 11., Nagyborosnyó), aki a későbbiekben a Szekuritáté Kovászna megyei parancsnoka volt, Nagy Ferdinánddal (szül. 1930. november 2., Kézdimartonos), akiből Kovászna Megyei Pártbizottság első titkára volt, Antal Miklóssal (1931–2015), aki az 1-es számú Líceum számtan-fizika szakos tanára volt, Föder Zoltánnal (1931. szeptember 14., Sepsiszentgyörgy), aki agrármérnök, és a háromszéki zsidóság történetének kutatója, Tompa Ernővel (1930–2011), aki agrármérnök és újságíró lett. 1950-ben végzett, de már, mint a sepsiszentgyörgyi Fiúlíceum maturandus diákja érettségizett.

A következő két évben katonai kötelezettségének tett eleget. Családját, testvéreit a kapott zsoldjából segítette. Leszerelése után, banktisztviselőként Kőhalomban dolgozott, 1955-ben már a kőhalmi bank osztályvezetője volt.

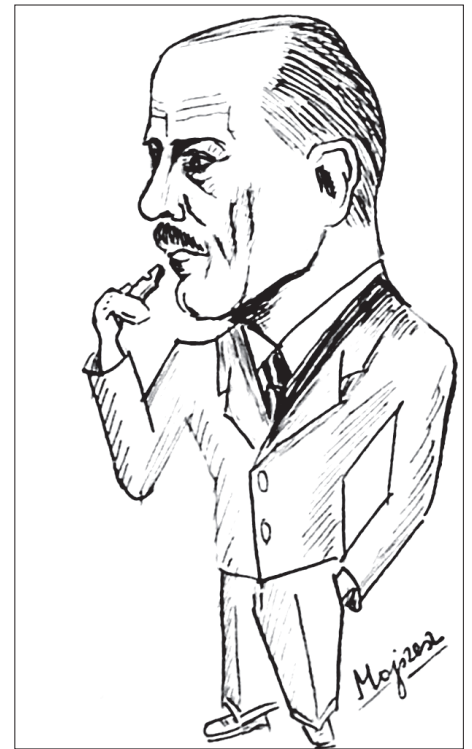
A politikai vétséggel vádolt és emiatt meghurcolt, elítélt öccsével, Mártonnal nem tartotta a kapcsolatot, azt mondta öccse „hülyeségekkel foglalkozik”. Lehet, családjá, munkahelyének féltése miatt nem vállalta fel öccsét, pedig politikai karriert befutott osztálytársai, Aulik Sándor és Nagy Ferdinánd révén lehet, hogy tudott volna állandó munkahelyet keresni testvére számára, hogy az estiben folytathassa egyetemi tanulmányait.

A sport, elsősorban a labdarúgás szerelmese volt. Vallomása szerint sportstatistikusi „inaséveit” falubelije, Kuttlik (Rezső) Rudolf „műhelyében” töltötte, tőle tanult meg újságot írni, szaklapokat böngészni, kivonatolni, adatokat gyűjteni. Kőhalomból az 1960-as években heti rendszerességgel hazajárt, és Rudi báccsal közösen szerkesztették a kézzel írt, majd stencilezett *Nagyajtai Sport* című lapot. A lap a maga nemében az újságírás különleges kuriózuma. A kézzel írott, rajzokkal illusztrált *Nagyajtai Sport* 1946 és 1972 között 386 alkalommal jelent meg. A nagyobb érdem természetesen Kuttlik Rudolfé, az „örökös sportbaráté”.

Vallomása szerint 1970-ben már 3–4 eredeti sport témájú munkára megvolt a majdnem teljes adatgyűjteménye.

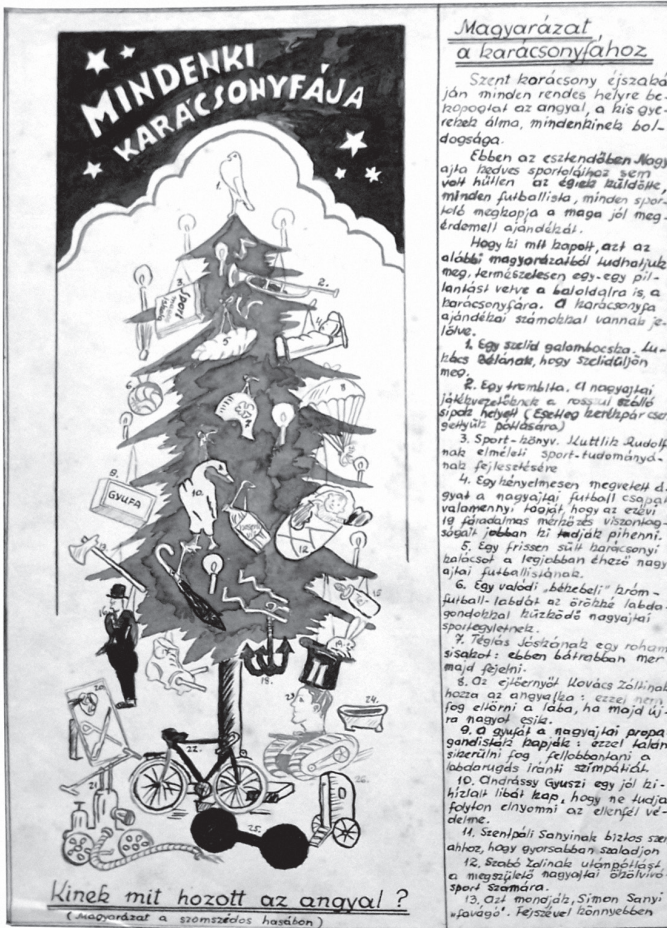

Moyzes Frigyes karikatúrái a Nagyajtai Sport több számában megjelentek. A jobboldali képen id. Kuttlik Rudolf

<p>1948 — Olimpiai év!</p>	<p><i>Nagyajtai, 1948. január 9, péntek</i></p> <h1>NAGYAJTAI SPORT</h1> <p>III. évfolyam, 2. (65.) szám.</p> <p>Megjelenik minden pénteken. Szerkeszti: Kuttlik R.</p>	<p>Benedek Lajos, a Nagyajtai Sport újévi száma ranglistájának első helyezettje. (Moyses Frici rajza)</p>
<p>Olimpia 1948 — olimpiai év! Mit jelent ez? Londonban — 12 évi szünet után — ezúttal újra megrendezik a hagyományos olimpiai versenyt. Mi az olimpia? Az Olimpia a sport legnagobb nemzetközi ünnepe, amelyet minden negyedik évben rendeznek a világ legelőkelőbb amatőr sportolójának részvételével. Eredete a klasszikus ókori és nyúlik vissza, amikor a görögök Olympia nevű szigetjén a görögök egy-egy legelőkelőbb államát képviselő csapatok versenyeztek. Az első olimpiai feljegyzések Kr. e. előtti 776-ból maradtak fenn. Az első olimpiások megszűnése után a francia Coubertin 1896-ban elevenítette fel — a mai modern formájában — az ókori görögök em. klasszikus versenyt. London — 1948. VIII...</p>	<p>A célhoz vezető úton át, a nagyajtai tömeg-sport felé...</p> <p>Asztali tennisz csapatot alakítunk és bajnokságot írunk ki!</p> <p>Jelszavunk: „Sport, sport, sport — sport mindenké felé!” Ez a jelszó párosulva, hármi nem ismétlő sportszereplőnkkel Nagyajtai sport-tanárságunk részéről alapvető feladatunk. Az első olimpiai feljegyzések Kr. e. előtti 776-ból maradtak fenn. Az első olimpiások megszűnése után a francia Coubertin 1896-ban elevenítette fel — a mai modern formájában — az ókori görögök em. klasszikus versenyt. London — 1948. VIII...</p>	<p>VAJDA SÁNDOR és TOÓK ÁRON</p> <p>Fájdalmasan bánom, hogy a harangok a nagyajtai templomokban... Négy halottat ismerlek ma, négy újjárta, négy kőhalomból hazajárt, négy szorgalmas munkás, ember vállán a szőlővel, búcsúzó el fölött — előre... Fájdalom! Vajda Sándor bácsi szemében Nagyajtai sportja egyik legősibb pártfogója, futball csapatunk kaplósága, szurkolója, az újévi el. emelkedés, mindig emlékeztetve fogunk bátorítani és megelégedésünkkel, amint minden részvételével csapatunk győzelmei várnak. Talán legelőkelőbb méltóságunk is lent volt az új partján s akkor sem é, sem mi nem gondolhatunk, hogy kése nem kalábaszunk... Vajda Gyuszi bátyámb, a té. kőhalomból hazajárt, négy újjárta, négy kőhalomból hazajárt, négy szorgalmas munkás, ember vállán a szőlővel, búcsúzó el fölött — előre... Fájdalom! Vajda Sándor bácsi szemében Nagyajtai sportja egyik legősibb pártfogója, futball csapatunk kaplósága, szurkolója, az újévi el. emelkedés, mindig emlékeztetve fogunk bátorítani és megelégedésünkkel, amint minden részvételével csapatunk győzelmei várnak. Talán legelőkelőbb méltóságunk is lent volt az új partján s akkor sem é, sem mi nem gondolhatunk, hogy kése nem kalábaszunk... Vajda Gyuszi bátyámb, a té. kőhalomból hazajárt, négy újjárta, négy kőhalomból hazajárt, négy szorgalmas munkás, ember vállán a szőlővel, búcsúzó el fölött — előre... Fájdalom!</p>

Kézzel írt lapja hasábjain Kuttlik Rudolf a sportvilág nagy eseményeire is kitért, egyben kevésbé ismert sportágakat népszerűsített Nagyajtán

A Nagyajtai Sport 1947. karácsonyi száma Kuttlik Rudolf és Moyses Frigyes utánozhatatlan humorával

Meg akarta írni a futball világtörténetét, ezért Montevideótól Reykjavíkiig, Londontól Tokióig, Acrrától Melbourne-ig levelezett. A levelezőtársak között olyan világnagyságok szerepelnek, mint Sir Stanley Rous (1895–1986) angol nemzetközi labdarúgó-játékvezető, a FIFA volt elnöke, ahogy emlegették, a játékvezetők atyja vagy Vittorio Pozzo (1886–1968) volt olasz labdarúgó-játékos, majd edző, az olasz labdarúgó válogatott szövetségi kapitánya, avagy Armand J. Swartenbroeks (1892–1980), a háború előtti Belgium egyik legjobb játékosa, 1913 és 1928 között ötvenhatszoros válogatott. Szorgalmasan gyűjtötte az adatokat. Nagy tervéből csak két kötet látott napvilágot. A *Turneele olimpice de fotbal, 1908–1968* (Labdarúgótornák az olimpiai játékokon, 1908–1968) ötven saját karikatúrájával, 1969-ben 10 ezer példányban jött ki a nyomdából és kelt el pillanatok alatt. A *Campionatele mondiale de fotbal, 1930–1974* (Labdarúgó-világbajnokságok 1930–1974) 1975-ben adták ki Bukarestben. Számos sportstatistikai és sporttörténeti cikket közölt a szaklapokban, évkönyvekben, román és magyar heti- és napilapokban. 1970-ben,

mikor Románia csapata kijutott a mexikói világbajnokságra, a 16 résztvevő futballcsapatról ő adott információkat, adatokat a román labdarúgó-szövetség technikai vezetőinek.

Közel harminc nyelven írt szakkönyvtárat, felbecsülhetetlen értékű kéziratos anyagot, a világ különböző országaiból kapott több mint 500 levelet hagyott hátra. Az európai labdarúgás több mint százéves történetéről szóló hétnyelvű futball szakszótára kéziratban maradt.

1970-ben, mikor Románia csapata kijutott a mexikói világbajnokságra, a 16 résztvevő futballcsapatról ő adott információkat, adatokat a román labdarúgó-szövetség technikai vezetőinek.

Felhasznált irodalom:

- A sepsiszentgyörgyi Ref. Székely Mikó-Kollégium (Gimnázium, Polgári Leányiskola és Női kereskedelmi Szaktanfolyam) évkönyve az 1942–43. tanévről, közzéteszi Demeter Béla, Sepsiszentgyörgy, 1943. 26.;
Berde Zoltán: Hobbym a labdarúgás, *Megyei Tükör* (1971. jan. 26.) 234. szám;
Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, III., főszerk. Balogh Edgár, Bukarest, 1994. 610–611.;
A Székely Mikó Kollégium emlékkönyve 1859–1996, szerk. Kelemen József, Sepsiszentgyörgy, 1996. 218.;
Benkő Levente: Bűn volt a szó, Sepsiszentgyörgy, 2002. 10–11, 13–16, 32–33, 158, 265.;
Háromszék, XXVIII. évf. (2016. ápr. 12.) 7769. szám;
Székelyföld híres emberei · GitBook <https://www.gitbook.com/book/siculia/szekelyfold-hires-emberei/details>; (Benkő Levente szíves közreműködésével).

Ferencz Zsolt

„Úgy éreztem, folytatnom kell, mert ez az én választott szakmám”

Beszélgetés Horváth Gyöngyvér képzőművésszel

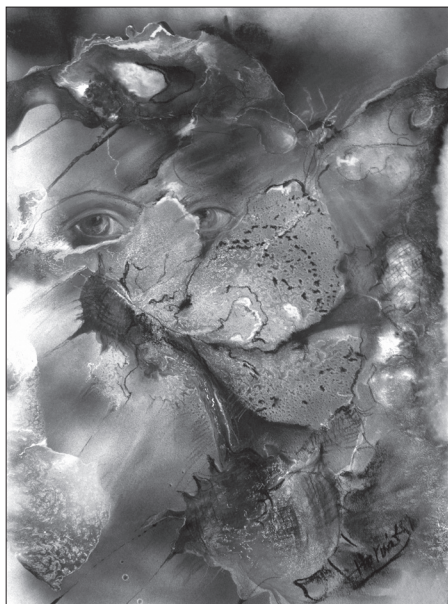
Horváth Gyöngyvér grafikus negyven éve van a pályán, de még rengeteget szeretne tanulni. A belülről jövő, igazán jó alkotásokhoz elengedhetetlennek tartja a szellemi frissességet és a fizikai erőnlétet. Február 9-én ünnepelte 66. születésnapját – de nem szűk családi körben, hanem barátai, ismerősei, alkotótársai, a kolozsvári művészetkedvelők társaságában, a jeles napon ugyanis 66 munkáját állította ki a Művészeti Múzeum földszinti termeiben. Ennek kapcsán beszélgettünk a művésszel.

– Gyermekkori álma volt, hogy színésznő legyen. Miért döntött mégis a képzőművészet mellett?

– Tényleg foggal-körömmel ragaszkodtam ahhoz, hogy színésznő leszek, de aztán belépett a képbe Horváth László férjemuram, aki hevesen udvarolt, de adott pillanatban azt mondta, döntenem kéne: vagy ő, vagy a színi pálya. Hát ennyire önző volt, én pedig annyira szerelmes, hogy azt mondtam, legyen. De mihez értek? – tettem fel magamnak a kérdést. Már tizenegyedik osztályos voltam, azért a pályaválasztás előtt nem készültem se irodalomból, se történelemből, se közgazdaságtanból, nem tudtam, milyen

egyetemre mehetnék tovább. Ugyanakkor rajzolni mindig szerettem, és ott volt a rajztanárnőm, Nagy Anna, Abodi Nagy Béla lánya, akinek kikértem a véleményét: egyáltalán próbálkozhatok-e, van-e értelme? Merthogy nagytatám színházi díszletfestő volt, és az ő irányításával nagyon sokat rajzoltam és festettem, tehát már bennem volt ez a kicsi világ. Lehet, hogy a színi pálya is emiatt vonzott, hogy sokszor voltam színházban, no meg a kulisszák mögött. Akkor azt mondtam, az egyetlen dolog, amihez én még értek, az a rajzolás. Annak idején a Stúdió Színpadnál is tevékenykedtem, és az iskolai színpadon is rendeztem előadást, szavaloóesteket szerveztem – tehát bennem volt ez a hajlam –, mindez pedig együtt járt azzal, hogy nagyon sok verset olvastam. A versek megihlettek az illusztráláshoz, amit aztán a pályám folyamán nagyon jól tudtam hasznosítani. Tulajdonképpen az irodalom és a képzőművészet valahogy karöltve haladhat egymás mellett, mert inspirálódni tud egyik a másiktól. Ez nálam bejött. Akkor úgy döntöttem, hogy megpróbálkozom a művészeti pályával. De megkínlódtam: két éven át keményen készültem egy magántanárral, amíg sikerült a felvételem, utána viszont ment minden a maga medrében. Büszkén mondhatom, hogy évfolyamelsőként végeztem, és a csoportomból hárman vagyunk, akik a pályán maradtunk. Ez nagyon sajnálatos, mert négy-öt volt évfolyamtársam is elhagyta a pályát, és ma is teljesen mással foglalkoznak. Ha belegondolok, tulajdonképpen elfoglalták azoknak a helyét, akik igazán művészek

... foggal-körömmel ragaszkodtam ahhoz, hogy színésznő leszek, de aztán belépett a képbe Horváth László férjemuram...

Pillangóval álmodó – vegyes technika

lehetek volna. Mert ha valaki bevállal egy pályát – végeredményben egy mesterséget –, akkor azt becsülettel tovább kell vinni. Amennyiben valaki cipész lesz, nem hagyja ott a cipésmesterséget azért, hogy pék legyen. Viszont én úgy éreztem, nekem ezt kell folytatnom, mert ez az én választott szakmám: meg kell maradnom képzőművésznek. Annak idején heten-nyolcan voltunk egy helyre, és kemény harcok folytak a bejutásért. Azok közül, akik kiestek, sokan a mai napig művészként dolgoznak, de mivel nem szereztek diplomát, amatőrként vannak elkönyelve. Azok közül pedig, akik bejutottak, sokan már a főiskola befejezése után egy-két évvel messze voltak a pályától – egy vonalat nem húztak és nem rajzoltak, ezt a mai napig nem tudom megérteni.

– Az egyetemen az ember még tanul, fejlődik, próbálgatja a szárnyait, de azért talán ott volt az is, hogy „mi lett volna, ha a színház felé orientá-lódom...” Vagy ez teljesen megszűnt abban a pillanatban, amikor Horváth Lászlóval találkoztak?

– Dehogy, még az egyetemen is rendeztem szavalóesteket, előadásokat. Amikor a kilencvenes években Horváth Béla névvel újraindult a Stúdió Színpad, akkor az elsők között voltam, aki fellépett. De ez nem akadályozott meg egyáltalán a képzőművészeti munkámban. Már az egyetemen is olyan dolgokat vállaltam be, amiket a kollégáim nem értettek – például Madách- és Vörösmarty-illusztációkat készítettem. De hála Istennek olyan tanáraim voltak, mint Feszt László meg Ioan Horvath Bugnariu: utóbbi szintén remekül beszélt magyarul, ugyanakkor ismerte a magyar irodalmat is, és ők tökéletesen megértették ezeket az indíttatásaimat. A munkáimba mindig becsempészttem valamit a színészi hajlamaimból. Erről nem szoktam le mind a mai napig, és ez segített hozzá ahhoz, hogy verseskötetekhez készítsek illusztrációkat. Annak idején nagyon gyümölcsöző munkám volt a Tinivár Könyvkiadóval, amely a fiataloknak készített kiadványokat, azokhoz ajánlottam irodalmi, főleg verses témájú feladványokat és illusztrációkat. Mindig is úgy éreztem, hogy egy képzőművésznek jól kell ismernie az irodalmat, emellett a zenét is. Zenehallgatás közben például nagyon jól lehet alkotni; észrevettem, hogy másképp jár a kezem a munkán, ha egy ritmusosabb, lendületesebb zeneművet hallgatok, és megint másképp, ha egy lassúbbat, andalítóbbat.

Őszi táj – kollográfia

A munkáimba mindig becsempészttem valamit a színészi hajlamaimból. Ez segített hozzá ahhoz, hogy verseskötetekhez készítsek illusztrációkat.

– Ezek nyilván egy élet tapasztalatai, de mennyire figyeltek annak idején oda ezekre a dolgokra?

– Ezek ösztönösen jönnek, az emberből bontakozik ki. A dühöngő ifjúság korát éltük a hatvanas-hetvenes években, amikor a Beatles, a Rolling Stones keményen nyomta, Jimi Hendrixet gyászoltuk, és testületileg feketebe öltözünk, egész osztályok fekete karszalagot tettek fel. De ugyanakkor majdnem minden diáknak volt operabérlete, és miközben Jimi Hendrixet gyászoltuk, elmentünk a *Bánk bán* előadásra. Ilyen hatások értek minket, és nem hogy negatívak, de egyenesen építő élmények voltak, formáltak bennünket. Mondhatjuk nyugodtan, hogy a mi nemzedékünk nem annyira merev, mert megért egy hippi korszakot, a dühöngő ifjúság korszakát, valamint a „kuss neked, nem szabad szólnod” időszakot is, és utána valami szabadabbat. Jó kérdés, hogy ezek az úgymond sokkhatások mennyire tudtak bennünket befolyásolni, de szerintem pozitívan.

– Feszt László és Ioan Horvath Bugnariu nevét említette, valamint azt, hogy nem volt könnyű bejutni az egyetemre. Mit lehetett tanulni abban az időben az ilyen nagy mesterek mellett? Mit tudtak ők átadni?

– Először is a munka megbecsülését, a tiszteletet minden egyes vonalért, amit papírra vetettél. Megtanultuk a technikákat, adtak egy kemény alapot, ugyanakkor nem tanultunk meg állatokat rajzolni, tájképet festeni, épületeket rajzolni, és sok más minden kimaradt... De az alapot megkaptuk. Miután kijöttünk az egyetemről, sokan közülünk azt hitték, hogy már Picassók; de nem az a Picasso, aki húz két vonalat, egy pontot, és aláírja. Nem ettől lesz Picasso. Mert Picassónak is előbb meg kellett szereznie az alapokat: már kezdetben nagyon jól tudott rajzolni, majd felévelt, és amikor már megengedhette magának, csak húzott egy vonalat és egy pontot, és aláírta – és ő akkor is Picasso volt. De először letett valamit az asztalra. Erről van szó, hogy kiléptünk négy év után, majd aki úgy érezte, hogy számára még hiányzik valami, az elkezdett építkezni. Én negyven éve tanuló, én nem fejeztem be a tanulást. Még mindig tanuló, és továbbra is szeretnék tanulni, mert ahogy egy kitűnő orvosnő mondta: miért nyugdíjazták 56 éves korában, hiszen most jutott oda, hogy komoly dolgokat megértsen a szakmában, és még van mit fejlesztenie, van még mit tanulnia... Most jó igazán. Valahogy

így lehetnek a képzőművészek is. Mindig lehet építkezni, és soha ne mondja azt senki, hogy ezzel vagy azzal a munkájával a csúcsra ért, mert a csúcstól aztán hamar le lehet csúszni. Nem mondhatom azt, hogy most már tökéletes. Még rengeteg tanulnivalóm van, csak időm legyen hozzá.

– 1977-ben fejezte be az egyetemet, és már 1979-ben máris megnyílt az első kiállítása a Korunk Galériában. Ez a két év sok vagy kevés ilyen tekintetben?

– A Korunk Galériában azokat a munkákat mutattam be, amelyeket az egyetemi éveim alatt és közvetlenül utána készítettem. Viszont meglepő eredményekre az egyetemistaként készült alkotásaimat a kritika és a közönség is sikeresnek ítélte, sőt, olyan is volt köztük, amelyet mindmáig a legjobbak között tartanak számon. Jó bemutatkozás volt, köszönet érte Kántor Lajosnak, aki lehetővé tette egy ilyen fiatal, frissen végzett képzőművésznek is a bemutatkozását olyan személyek mellett, akik mögött már 20, 30, 40 éves pálya volt.

– Más világ volt akkoriban, nem könnyű, az tény, de hogyan viszonyult a kiállításhoz a sajtó, a közönség és a kritika?

– A Korunk-tárlatokat nem nézte túl jó szemmel az akkori politikai sajtó, mert az ugye pártunk és elvtársunk sajtója volt. Ennek ellenére nem zárkóztak el teljesen ezektől a kiállításoktól, főleg ha az a bizonyos személy vagy a bemutatott munkák nem sértették az elvtársi nézeteket. Visszhangjaik jelentek meg a tárlatoknak az akkori *Igazság* – ma *Szabadság* – napilapban, az *Utunk*-ban, és olyan jeles személyek nyitották meg, akik művészettörténészek voltak. Az enyémet például Borghida István nyitotta meg, Kántor Lajos méltatta, és jó visszhangja lehetett, mert utána még felkerestek más lapoktól is. A *Hét*-től is készítettek interjúkat, és fotókat közöltek a munkáimról. Tehát működött a dolog, hogyha nem bántottál senkit – értjük ez alatt, hogy kit... Mert tudok olyan esetről, hogy egy művész az egyik interjújában megjegyezte: a napi kemény, izzasztó munka után hatalmas megkönnyebbülést jelent számára, hogy leülhet a vászon elé és festhet. Emiatt felháborodtak a párt emberei: hogy lehet ilyet mondani, hogy a munka kemény, izzasztó és fárasztó? A következménye az lett, hogy évekig nem jelenthetett meg a nyilvánosság előtt, és nem írhattak róla a sajtóban. Tehát az embernek vigyáznia kellett arra, hogy

Álomkert – vegyes technika

mit mutat be és mit mond. Ami engem illet, ahányszor felkértek arra, hogy készítssek egy-egy munkát kiállításra vagy egy ünnep alkalmából, én szépen kijelentettem, hogy megrendelésre nem tudok dolgozni. Egyszer azt is kérdeztek tőlem, hogy hát az illusztráció nem megrendelés? Megrendelés, persze – válaszoltam –, de azt is akkor vállalom be, ha megfelel számomra az illusztrálandó anyag. Ilyenkor is kellett vigyáznom arra, hogy mit válaszolok, de azért büszkén mondhatom: sosem készítettem olyan munkát, amely dicsóítja a '89 előtti éveket, felfogásokat. Inkább csináltam absztraktot, elvontat, ókorit, középkorit, de valahogy mindig elkerültem a témákat.

Nekem van egy elképzelésem arról, hogy éppen mit készítek. Nem vagyok kényszeres alkotó, hogy azt mondjam: én képzőművész vagyok, és ezért nekem minden nap muszáj legalább egy munkát elkészítenem. Amikor úgy érzem, hogy most valami mocorog bennem, akkor leülök és megcsinálom. Van, hogy hetekig semmi. Sőt, hónapokig majdnem semmi. És akkor egyszer csak keresztülmegy az agyamon egy nyíl, és belefúródik a vászonba. Megcsinálom, és nem tudom, hogy miért. Mert úgy jön. Nem mert úgy kell, hanem mert egyszerűen kijön belőlem. A muszáj az, amikor megkérnek, hogy illusztrálj egy könyvet, vagy ahogy a *Szabadságnál* dolgoztam,

hogy egy-egy írás mellé illusztrációt vagy karikatúrát készítettem.

Van, hogy hetekig semmi. Sőt, hónapokig majdnem semmi. És akkor egyszer csak keresztülmegy az agyamon egy nyíl, és belefúródik a vászonba. Megcsinálom, mert úgy jön.

– A nappaliban, ahol most beszélgetünk, festmények díszítik a falakat, itt látható a Vörös maszk vagy A Mester és Margarita is. Feltételezem, hogy hozzá is kell szokni ahhoz, hogy az ember viszontlátja a saját képeit. Nehéz velük megbarátkozni?

– Fent volt nálunk látogatóban az ifjabb Vetró, András, aki bejött, szénézett és azt mondta: ennyi üres fal, hát miért nincsenek kint a képeid?! Mondom neki: már meg ne haragudj, de mégis miért nézegessem én a saját képeimet? Mert bizony elég kevés van, most csak hármat látsz, ezek is most érkeztek vissza egy kiállításról, viszont nem szeretem magamat állandóan nézegetni; kollégáim munkáit szívesebben tartanám a falon, mint a sajátomat.

Rönkök – vegyes technika

Ismerem magam: nem kell állandóan nézsem őket, mert sokszor már így is beleunok saját magamba. Viszont jó, hogy szóba hoztad a Bulgakov-könyvet. Három éven keresztül rágtam ezt a témát. Belevésődött a fejembe, újraolvastam a regényt, és azon morfondíroztam, hogyan tudnám – mert millió egy illusztrációja van már ennek a könyvnek – ezt kollográfiában kihozni, tehát nem rajzban vagy festményben. Három évig töprengtem rajta, pedig nem szokásom témákon rágódní. Ha valaminek nekifogok, az rövid időn belül el is készül. Egyszer aztán vettem a bátorságot, hogy na most megpróbálom. Másikülben ez sem az egyetlen ilyen eset, mert bár negyven éve vagyok a pályán, még mindig bátortalan vagyok. Még mindig ott tartok, hogy sokszor napokon keresztül forgolódom a vászon vagy a papír körül, hogy nekivágjak-e vagy sem, mintha nem lenne mindegy, hogyha elrontom... Mert ha elrontom, azt csak én tudom, de hát én magamnak tökéletességre vagyok beállítva. Hogyha már megcsinálok, akkor az az első próbára legyen tökéletes! És akkor forgolódom és vergődöm, és jaj, de jó volna, ha valaki mondana valamit biztatót. Valaki, aki bökdössön. No, ez a személy volt az életemben Tibori Szabó Zoltán, aki mikor látta, hogy túl hosszasan hallgatók, túl nagy a csend körülöttem, és nem dolgozok semmit, azt mondta: lusstadög, fogj már neki, már régóta nem csináltál semmit! És akkor hazajöttem és nekifogtam. Eközben Németh Júlia volt az, aki biztatott és bátorított: egyik rugdosott, másik bátorított, és akkor

valahogy lett belőle valami. Visszatérve a Bulgakov-illusztrációra, *A Mester és Margaritára*: a másik, ami a múzeumbeli kiállításon megtekinthető, az egy kollográfiába beültetett Gustav Klimt-munka. Időnként szeretem kihívások elé állítani magam. Elkészítettem a híres Csókot, ami nagyon bejött, legalábbis a közönségnek. Ugyanakkor volt a Matisse-évforduló, amelynek alkalmából elkészítettem a táncolós képét kollográfiában. Azt nevezem jelentősebb sikerélménynek, amikor sikerül egy-egy híres művésznek a munkáját átültetni egy olyan technikába, ami tőlük nagyon-nagyon távol állt.

– *A Szabadságban 2002-ben megjelent méltatásában írja Szakolczay Lajos műkritikus, hogy „Feszt László 1964-ben egy amerikai grafikai kiállításon találkozott először a kollográfiával. Tudta-e akkor (alighanem csak sejtette), hogy életét-művészetét döntően fogja befolyásolni az anyagnyomat? A kollográfia mint a sík rendezettségét, a grafikai lap felületének összhatását, a motívumok, a fent és a lent sokszor egymással ütköző drámaiságát az alakzatok (a mértani és az organikus alakzatok) és a jelek kozmikus egységét, az ősi és modern vonalakkal és foltokkal megidézhető »hitvilágát«, a japán ecsetírásból kifejlő ábra és a konstruktivizmusra utaló forma kontrasztját, és még mi mindent egyként tükröző technika. Technika? Sokkal inkább az önkifejezést, egy szemérmes, visszahúzóó lélek grafikai világának megteremtését segít*

magatartásforma.” Arról a Feszt Lászlóról beszélünk, aki tanára volt önnek is az egyetemen, ezek szerint már ott megpróbálta népszerűsíteni ezt az új „találmányt”?

– Feszt László az említett kiállításon ismerkedett meg a művésszel, aki kidolgozta ezt az izgalmas magatartásformát, és akkor kapott is tőle egy kisebb munkát. Addig forgatta, tette-vette, amíg kisilabizálta, hogyan készült. Le a kalappal előtte, hogy ezt a technikai eljárást teljesen önzetlenül elhozta a főiskolára, és a diákjainak megtanította. Az olyan alkotóknak, akik szeretik a sokszorosító eljárást, de nincs lehetőségük fémben dolgozni – mert oda fém és sav kell, és elég bonyolult, ha valakinek nincs műterme, tömbházlakásban nem épp ajánlatos így dolgozni –, nagyon kézenfekvő: ugyanis ez egy olyan technikai eljárás, amely nem tartalmaz káros anyagokat, de könnyen lehet vele dolgozni. Kolozsváron, de országos viszonylatban is nagyon kevesen vagyunk, akik ezt használjuk. Főleg Amerikában divatos mind a mai napig, ahol létezik egy kollográfus csoport is. Nem akarok dicsekedni, de eddig legfeljebb öt olyan kiemelkedő művészt találtam, aki jobb, mint én. Amikor én is feltettem a munkáimat a világhálóra, nagyon sok pozitív visszajelzést kaptam, sőt, kérdéseket is, hogy ezt a részt hogyan készítettem, hogy jó volna, ha elmondanám, ha elmesélném, tehát felfigyeltek az alkotásaimra.

... nagyon sok pozitív visszajelzést kaptam, sőt, kérdéseket is, hogy ezt a részt hogyan készítettem, hogy jó volna, ha elmondanám...

– *Kialakulnak ezáltal művészek közötti barátságok vagy csoporthoz való tartozás, akár az óceán másik partján tevékenykedő művészek között is?*

– Kialakulhatnak, de főleg beszélgetés formájában, mert azt vettem észre, hogy ugyanazon ország művészei között könnyebben jönnek létre ilyen kapcsolatok. Tanácsokat kérnek, hogy te honnan szerezted be ezt az anyagot, mit használtál, hogyan használtad, és akkor segít egyik a másikon. Innen Kolozsvárról én hiába kérdezem meg a Los Angeles-i művészt, hogy ugyan, mondd már meg

Pillangó – kollogáfia

nekem, mit használtál itt és itt, mert talán olyan anyagot mond, amiről soha életemben nem hallottam. Tőlem is megkérdezték már, hogy miként jutottam el ehhez és ehhez az effektushoz. Amikor egyszer azt válaszoltam, hogy a toalettpapír gyűrődéseiből hoztam ki ezt a figurát, a kérdező nem is értette, hogy miről beszélek. Mert nem tudta, hogy nem a kétrétegű illatosítottat, hanem azt a régi, jó durva toalettpapírt használtam – az volt a jó, mert azt lehetett gyúrni, rendezni. Szóval vannak ilyen kis szakmai trükkök, titkok, amelyeket negyven évig tanul az ember, vagy még tovább.

– Elhangzott itt néhány kulcsszó, mint a rugdosás és a biztatás. Mennyire volt jellemző az elmúlt negyven évben az, hogy aki belépett a lakásba, láthatta az éppen készülő munkát, és ezáltal segíthetett az iránymutatásával, a meglátásaival?

– Ez nagyon érdekes, mert személyes tapasztalatom van arról, hogy milyen az önzetlen és az önző kritika. A táborokban általában negyven ember dolgozik, néha elmennek egymás mellett, ilyenkor pedig mondanak egy-két dolgot. Egyszer kitettem egy munkámat száradni, mert ugye nedves papírral dolgozom, de valami nem tetszett nekem. Valami hiányzott belőle. Ekkor jött két kollégám le a szemben lévő lépcsőn, egy testvérpáros, majd odaszóltak: jaj, csináltál új munkát? Jaj, de jó, jaj, de vagány, jaj, de szép. Kicsit rájuk förmedtem: hallgassatok el, és most mondjátok el nekem, hogy mi nem tetszik nekem ezen a munkán, mi

az, ami zavar? Két perc alatt darabjaira szedték. Meg is kérdeztem tőlük: akkor miért kellett lelkendezni? Nekem nincs szükségem a lelkendezésre, nem vagyok az a típus, aki megharagszik vagy megsértődik azért, ha valamit építő jellegűen mondanak neki. Hát mondják meg, könyörgöm, hogy ne maradjon úgy az a munka, hogy rossz. Ha látsz valamit, és én is érzem, hogy hiányzik belőle, akkor mondd egy szót, vagy ha nem akarsz, akkor hallgass, és ne dicsérd. Menj el, és rágódjak én tovább azon, hogy mi nem tetszik nekem a saját munkámban, amíg gond van vele. De vannak olyanok is, akik őszinték. Jönnek, és megmondják, hogy te, itt és itt kéne ezt vagy azt változtatni. Én inkább ezeket becsülöm. Mert nincs olyan, hogy tökéletes munka. Igaz, olyan sincs, hogy valamit egyformán lássunk. Lehet, hogy az alkotás előtt elmegy tíz ember, és így tíz különböző vélemény születik. De mégis, ha azt a tíz eltérő véleményt összekeverjük, kapunk egy eredményt. Ugyanakkor a művész dolga az, hogy eldöntse: akar-e rajta javítani, vagy úgy hagyja, ahogy van.

– Ezek után már adódik a kérdés, hogy mi az, ami inkább előreviszi a művészt: a közös munka, a nyüzsgés egy alkotótáborban, vagy inkább ott-hon szeret alkotni, ahol csend van, és adott a lehetőség arra, hogy alaposan átgondolja a dolgokat, járkalni a házbán, netán közben megkavarni közben a rántást...

– Hál’ Istennek alkalmam nyílt több száz művészt megismerni a több mint

húsz év táborozás során a világ minden tájáról, és azt mondhatom, hogy művésze válogatja. Van olyan, aki elvonul a szobájába, és nem látod, mit dolgozik két hét alatt. Egy vonalat nem látsz tőle. Időnként kijön, körbejárja a műhelyt, mert van egy nagy műterem, ami olyan, mint egy csarnok, és ott mindenki együtt van. Az az egy művész elvonul – vagy kettő-három, aki elvan magának –, időnként megjárja magát, majd megint félrevonul. Van olyan művész, aki dolgozik, dolgozik, és egyszer csak felpattan, elkezd énekelni, táncolni, mert olyan nagyon jól érzi magát. És van a másik, aki direkt szereti, hogy körülötte, a háta mögött egy tábor alakuljon ki, nem zavarja a munkában. Én azok közé tartozom, akik szeretik maguk körül a nyüzsgést. Lehet, hogy ez Szabadság-os idők miatt, amikor a szerkesztőségben dolgoztam, akkor állandó nyüzsgésben volt körülöttem, és azt nagyon szerettem. Amikor nyugdíjba vonultam, észrevettem, hogy már magamban beszélek, mert annyira hiányzott a csevegés, a kis mellékszövegek, a zajok.

– Térjünk vissza kicsit a kollográfiához: hogyan lehet ezt tanítani?

Az első öt Inter-Art-táborban más művészeket is tanítottam erre a technikára, a főszervező, Balog István, az Inter-Art Alapítvány elnöke kért fel erre. Így lettem aztán a grafikai műhely vezetője és felelőse. Sok emberrel dolgoztam együtt, de aztán rájöttem, hogy sajnos nincs mindenkinek türelme ehhez az aprólékos, már-már puzzle-szerű munkához. Emiatt sokan elfuserálják, elnagyolják, és valahogy csúfot űznek a mesterségből, a technikából. Akkor úgy döntöttem, hogy kész, többé nem tanítok erre senkit. Ha valakit érdekel, álljon oda mögém, nézze, lesse, lopja el a technikát, de én többé nem magyarázok. Sajnos nem becsülték meg a technika szakmai értékét. Annál nagyobb sikerélményem volt a gyerektáborokban, a gyermek ugyanis két nap alatt képes volt olyan tökéletesen elsajátítani a technikát, ahogyan a művész nem – a magyarázat pedig egyszerű: mert nem volt hozzá türelme. Megunták azt a sok előzetes munkát, ami a végeredményhez vezetett. Mert ez a technika nem olyan, mint a festészet: a végeredményt tulajdonképpen csak akkor látod, amikor keresztülviszed a présen és ki nyomtatod.

– Addig igazából bármi lehet...

– Igen, és általában az összes sokszorosító technika ilyen. Mert ha egy rézkarcot készítesz, ugye van egy

The end – kollográfia

fémlemezed, ami le van kenve egy masszával. Védi ez a lemezt a savtól, és abba kezdesz karcolni, rajzolni. Belemártod a savba, majd kivessed belőle és karcold tovább, ezután megint savazol, megint kivessed... Az első vonal tízszer kerül bele a savba, az utolsó már csak egyszer. Minél többször volt maratva, annál sötétebb lesz a tónus, a leghalványabb pedig az utolsó maratás. Amíg mindezt végigviszed, eltelhet két-három nap, és te tulajdonképpen még semmit nem tudsz arról, hogy mi lesz a végeredmény – csak akkor, ha a szakmai tudás a kisujjadban van, és tudod, hogy biztosra mész. Az is lehet, hogy a végeredmény egy nagy pacni, amin már nem lehet segíteni. Ha az olajfestő elront valamit, akkor lekaparja és újrafesti, de itt nem tudod ezt megcsinálni, és az egész munkád mehet a kukába. Egy kezdő csak tapogatózik, és a tapasztalatok révén tudja kijavítani a hibáit. Tehát a sokszorosító grafika egy mesterség. Egy linóleum-metszetenél is veszed a kést, és megállapíthatod, hogy milyen könnyen megy a linóleumba – de egyszer kell csak mellévágnod, és azzal el is rontod az egész munkát. Izgalmas.

– Van itt egy másik munka is, a címe: **Hamis tükrök. Egyfajta fent-lent játékok fedezek fel benne, összhangot ugyanakkor, ami viszont csalóka. Jól gondolom?**

– Pontosan, azért hamis tükröződés. Máskülönb tudod, mi a legnehezebb? Címet adni a munkáknak. Legalábbis én így vagyok ezzel: van egy elképzelésem, hogy akkor én elkészítek egy ilyen alakzatú munkát, de azt cím nélkül képzelem el. Itt van például az *Alkony*. Amikor befejeztem, legalább három címet

adhattam volna neki. Ha jól emlékszem, éppen a férjem javasolta, hogy adjam az *Alkony* nevet. Mert volt áttörés, meg elmentés formák, meg millió ilyen. Egyszer azt mondta valaki, a legjobb az, ha megszámozod a munkáidat, címet pedig adjon majd nekik a néző.

– **A Minerva-házban 2012 októberében nyílt meg az egyéni kiállítása, és akkor mondta Tibori Szabó Zoltán, hogy mivel az Igazság idején címezet, kliséket, kezdőbetűket rajzolt a lapba, vasárnapi számaiba egy-egy tollrajzot is, „nem csoda tehát, hogy a nyomasztó hangulat alkotói kedvét szegte, és a művész csak akkor talált ismét önmagára, amikor nyugdíjba vonulását követően, a napi taposómalomból kiszabadult”. Hogy emlékszik, ez milyen mértékben vette el a kedvét az alkotástól?**

– A munkahely, a gyerekek, a család egyaránt rányomta a bélyegét, mert nagyon kevés időm maradt alkotni. Sok művész van, aki szabadúszó, tehát nincs munkahelye, soknak családja sincs, de az én esetemben másként volt: amikor délután 5-6 órára hazaértem, még el kellett látnom a családot is, a gyerekek kicsik voltak. Nem beszélve a stresszről, amit azonban próbáltam „lemagyarázni” magamról, hogy hát engem a stressz nem befolyásol, mert nem vagyok olyan típus. De azért valahol igaz, hogy akkor lendültem bele az alkotásba, amikor már nyugdíjasként teljesen szabad voltam, reggeltől estig. A gyerekek felnőttek, a fészekből kirepültek, és így öreg fejjel kezdtem fölfele ívelni. Ennek ellenére nem bántam meg, hogy beváltam azt a sok könyvillusztrációt, és dolgoztam a Tinivár Kiadónak is, ahol tényleg sok munkalehetőségem volt, kirajzolhattam magam. A nagy nagylélegzetű alkotásokra, mint amilyenek most a kiállításon is láthatók, viszont csak nagyon ritkán jutott idő.

– **Idő, nyugalom és még mi minden szükséges a jó alkotáshoz, amire az ember azt mondja, hogy tényleg belülről jön és fölöttébb büszke rá?**

– Szellemi frissesség, már az én koromban, fizikai erőnlét és egy normális időjárás. Amelyik nem kezdi el a reumas problémáimat felszínre hozni. De tulajdonképpen minden adott. Műtermem soha nem volt. A műtermem az egész lakás, és ha az ember jó munkát akar, azt egy asztal sarkán is elvégezheti. Itt a hozzáállás a lényeg. A pozitív hozzáállás, az alázat az iránt, amit csinálsz, és ahogy mondtam, százszor körbejárók egy papírt, mielőtt nekifognék,

A kis infánsnő – kollográfia.
Horváth Gyöngyvér munkái

mert még mindig görcsölök. Az elvárás, hogy amit kiadok a kezemből, az feleljen meg nekem és legyen jó, még akkor is, ha csak én látom. Ha ez összejön, akkor büszke lehetek arra, hogy nem hoztam szégyent a szakmára.

HORVÁTH GYÖNGYVÉR

1977 és 1989 között rendszeres résztvevője volt a romániai megyei grafikai tárlatoknak és az országos grafikai biennáléknak. A rendszerváltás után több csoportos kiállításon voltak jelen a munkái, többek között Budapest, Bukarest, Bombay, Kairó, Rimini, New York, Brüsszel és Stockholm is ott szerepel a listán. A nagyenyedi Inter-Art Nemzetközi Alkotótábor grafikai vezetőjeként is bizonyított, emellett egyénileg is volt alkalma bemutatkozni, Kolozsvár mellett Nagyenyeden, Marosvásárhelyen, Nagybanján, Margittán, Gyulafehérváron, Szegeden és Pécsen. Legutóbb öt és fél évvel ezelőtt állított ki egyénileg, fekete-fehér párbeszédre és sok száz szürke árnyalatra alapozó vegyes technikájú alkotásait, valamint forma- és színvilágukban meglehetősen gazdag kollográfiáit a Minerva Művelődési Egyesület székhelyén tárta a közönség elé.

(Elhangzott 2018. február 12-én a Kolozsvári Rádióban, a *Kontúr* című műsorban. A születésnapi kiállítást február 18-ig tekinthették meg az érdeklődők a Művészeti Múzeumban.)

Egyed Ákos

Kiváló munka az erdélyi jogtörténetről

Kiemelkedő jelentőségű kiadványról* van szó, amely Erdély jogtörténetét az ókortól úgyszólván napjainkig tárgyalja és mutatja be. Az *Erdély jogtörténete* tudományos munka és tankönyv egyszerre, amely történetiségében mutatja be Erdély jogi helyzetének alakulását. Számos kérdésben új szempontokat érvényesít. Ugyanakkor nem feledkezik meg egy másik rendeltetéséről, arról, hogy segítse a jogász ifjúság tájékozódását és felkészülését. Ezt a kötet szerkezeti felépítése is elősegíti: minden fejezethez és alfejezethez vannak kulcsszavak és kronológia kapcsolódik.

A jogtörténet legalább a 18. századig visszanyúló régi tudomány. Mint a történettudomány és jogtudomány határterülete alakult ki, s ezt a jellegét azóta is megőrizte, amit a jelen kötetben is jól megfigyelhetünk: a jogtörténeti kérdéseket megfelelő történeti keretben tárgyalják a szerzők. Ez vonatkozik

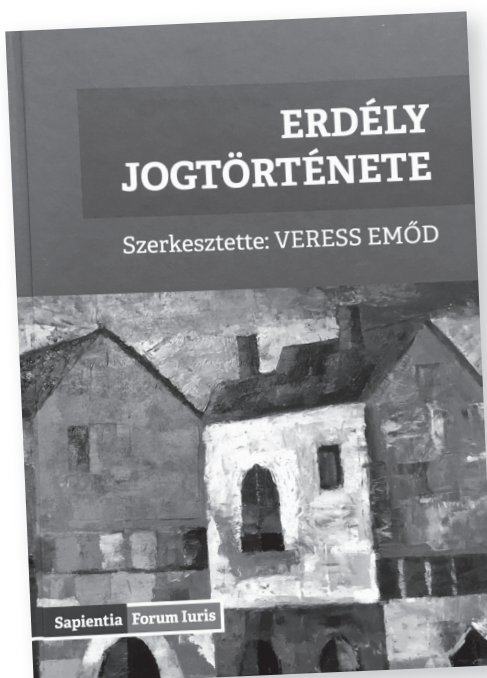
a kötetnek mind a hét fejezetére. Erről a 17 tagú szerzőgárda nem feledkezett meg. Bár a történelmi részeket és a jogtörténeti részeket ugyanazon szerzők írták, tehát jogtörténészek, jogászok vagy éppen történészek, ez nem okozott minőségi különbséget a részek között, mert mindnyájan szakemberek bizonyos kérdésekben.

Az 1. fejezet címe *Jogélet Erdély területén az ókorban*. Szerzői, Szabó Ádám, Szeredai Norbert és Nótári Tamás három alfejezetre osztva tárgyalják a jogélet kérdéseit. Mindegyik alfejezetnek adekvát történeti része s gondosan összeállított könyvészeti anyaga van. (Ha szabad zárójelben megemlíteni a Dák Királyság kapcsán, a szocializmus idején például Burebista uralkodásáról meg kellett emlékezni...)

A 2. fejezet a népvándorlás, a honfoglalás és a Magyar Nagyfejedelemség korát öleli fel. Szerzői Gáll Ervin, Szabados György és Stipta István. Érdekesnek látom, hogy a szerzők a különböző honfoglalási teóriák között nem feledkeznek meg a kettős honfoglalás elméletéről sem, amit, tudjuk, László Gyula képviselt utóbb erőteljesen. László Gyula a tanárom volt. A fejezet tömören, de lényeglátóan szól a korai magyar államiságról, mint történelmi keretről.

A 3. fejezet címe *Erdély a Magyar Királyságban* címet viseli. Szerzője Mezey Barna és Stipta István jogtörténészek. Kíváncsi voltam, hogy miként látja Erdély helyzetét Mezey Barna, neves és közismert jogtörténész, mit fogad el a történeti irodalom megállapításaiból s mit tart lényegesnek hangsúlyozni, illetve mit lát másként, mivel egészíti ki az eddig ismereteket. És nem csalódtam: a rendelkezésre álló történeti szakmunkákat felhasználva, nagyon világos, jól követhető összegezést ad Erdély beillesztéséről a Magyar Királyság területébe. Külön kitér a helyi igazgatási modellekre,

Az Erdély jogtörténete tudományos munka és tankönyv egyszerre, amely történetiségében mutatja be Erdély jogi helyzetének alakulását. Számos kérdésben új szempontokat érvényesít.

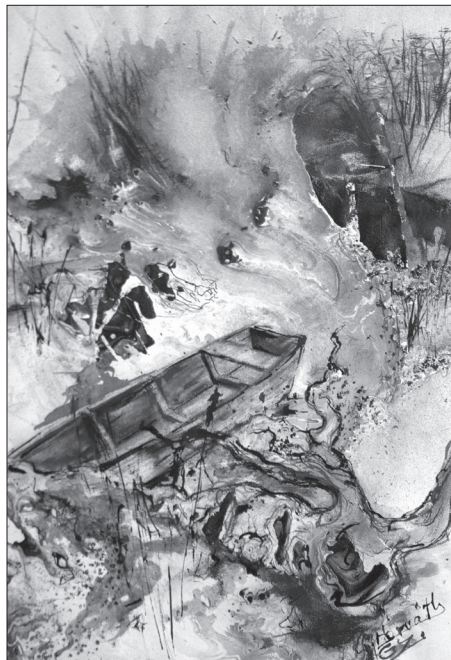
a vármegyék, székely székek, szász székek helyzetére s szól a román kezelekről is. Itt lenne mégis néhány megjegyzésem, amelyeket egy második kiadásnál esetleg figyelembe lehetne venni. Első megjegyzésem: miért ír a címszóban székely „struktúrákról” (csak struktúrákról), holott a szászok igazgatási rendszerét „önkormányzatnak” nevezi. Ennek a jogászai óvatosságának a hátterében talán az a tény állhat, hogy a székelyeknek nem volt olyan királyi diplomájuk, mint a szászoknak az Andreanum. A következő megjegyzésem összefügg az elsővel: a Székelyföldön nem volt királyi birtokadományozási jog, ami szerintem a székely autonómia alapja volt 1562-ig. Ezét nem alakult ki feudalizmus Székelyföldön, mint a vármegyékben. Ezt nyilván tudja a neves szerző, de valamiért nem tér ki ezekre a kérdésekre.

A 4. fejezet az Erdélyi Fejedelemség jogtörténetét ismerteti, szerzői Domokos Andrea, Horváth Attila, Kisteleki Károly és Stipta István. Ennél a résznél is nagyon fontos a történelmi háttér fejtegetése (amelyet Kisteleki Károly jegyez), hiszen új állam születéséről volt szó. A történelmi háttér kiemeli Erdély államiságának megszilárdításában János Zsigmond, Bocskai István és Bethlen Gábor szerepét, valamint II. Rákóczi György kalandos vállalkozásának szomorú körülményeit is, végül a fejedelemség önállóságának megszűntét. Ennek kronológiája eltér a történészekétől, amennyiben 1526-ot jelöli meg a fejedelemség kezdetének és nem 1570-et, a mohácsi csatavesztést tekintve a fejedelemség kialakulásához vezető folyamat kezdetének. A Lipóti Diploma kiadását a kronológiában egy másik szerző (Horváth Attila) 1691-re teszi (251. oldal), s nem 1690-re, amit a cím helyesen közöl. Egyébként mindkét dátum elfogadható lehet, mert a diplomát 1690-ben írta alá I. Lipót, viszont Erdélyben 1691-ben hirdették hivatalosan ki. A pontosság érdekében viszont egységesen az 1690. év használatát javasolnám a szerzőknek.

Az 5. fejezet tárgya a Habsburg Birodalom és a az Osztrák-Magyar Monarchia (1690–1918) ideje kori Erdély jogtörténete. A fejezet szerzői Homoki Nagy-Mária, Kisteleki Károly, Nánási László és Stipta István. A történelem ismét más államkeretet jelölt ki Erdély számára, mégpedig kétféle: a Habsburg Monarchiát 1867-ig, és az Osztrák Magyar Monarchiát 1867-től 1918-ig vagy jogi szempontból 1920-ig. Ezt a kettősséget jól bemutatja a kötet ezen fejezete. Bővebben szól az osztrák törvények kiterjesztéséről 1850 körül Erdélyre, viszont alig

ejt szót a kiegyezés kétoldalú törvényeiről, a dualizmus kori magyar törvényhozást viszont bőven tárgyalja. Ami itt kérdésesnek tűnhet: miért 1918-at jelölik meg a szerzők a magyar időszak végső határának és miért nem 1920-at, amint a történetírás általában teszi. Természetesen értjük az okokat, amihez a kompromisszumkészség is hozzájárulhat. Ez lehet további viták tárgya.

Amit esetleg a második kiadás alkalmával tekintetbe lehetne venni, az, hogy a madéfalvi veszedelem idején, a Mária Terézia-féle székely határőrrendszer felállításakor valósággal kettévágták Székelyföldet: egy katonásított és egy nem katonásított részre. A jogi helyzet is másként alakult a két félben. Egyikben a katonai szolgálat, a másikban az adózás alakította a társadalom képét és a társadalmi struktúra is másként fejlődött. Néhány sort érdemelne az 1848. októberi Agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés is, mert ott és akkor fogadta el a székelység önmagára kötelezőnek azokat a polgári jellegű törvényeket, amelyet a magyar országgyűlés, illetve az erdélyi országgyűlés is korábban hozott.

Sodrásban – vegyes technika

A 6. fejezet címe *Erdély Romániában* (1918–), szerzői a kötetet szerkesztő Veress Emőd, valamint Fegyveresi Zsolt, Kádár Hunor, Nánási László, illetve Székely János. Ez a nagy fejezet öt alfejezetben tárgyalja azt a helyzetet és annak jogtörténeti következményeit, amit Erdélynek Romániához való csatolása jelentett: a jogi integráció folyamatát, a magyarság helyzetét, a szovjet

típusú diktatúra berendezkedését majd a rendszerváltás korát, az alkotmányjog, a büntetőjog és a magánjog sajátos szemszögéből.

Az Erdély jogtörténete hasznos könyv, mivel segíti a jogásképzést és kijelöli a további kutatások irányát.

A 7. kötet záró fejezet tárgya az erdélyi jogi oktatás a kezdetektől 2010-ig, szerzője Kokoly Zsolt. Az előzményekről szólva áttekinti a jogtudó értelmiség kialakulásának történetét, majd részletezi azokat az intézményeket, amelyekben jogi oktatás folyt különböző korokban. Ezek közül például kiemeli (a mai értelemben vett Erdélyt illetően) a Kolozsvári Királyi Akadémiai Líceumot amelyben 1774-től, a nagyváradi Királyi Jogakadémiát, melyben 1788-tól, illetve a temesvári Püspöki Líceum és Jogakadémiát, ahol az 1840-es években indult kétéves jogi képzés, de felvázolja az erdélyi felekezeti oktatás keretein belül zajló, valamint az erdélyi szászok és románok jogi oktatásának főbb csomópontjait is. Részletesen foglalkozik a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen folyt jogi oktatással, valamint későbbi a Bolyai Tudományegyetemen folyó jogásképzést is tárgyalja. A történetkutatás számára is fontos a jogi oktatásról szóló rész egyebek mellett azért is, mert a történetkutatók a 18. század végén s a 19. század első felében és közepén majdnem kivétel nélkül jogot tanultak, hiszen történelemoktatás akkor még nem volt. Ezért is voltak annyira fogékonyak a jogi-jogtörténeti vonatkozású kérdések iránt is. A legismertebbek közül Jakab Eleket és Kőváry Lászlót említettem meg.

A kötet a válogatott irodalom felsorolásával zárul.

Egészében véve kiemelkedő jelentőségű munkával gazdagodott Erdély történeti és jogtörténeti irodalma. Az *Erdély jogtörténete* azért is hasznos könyv, mivel segíti a jogásképzést és kijelöli a további kutatások irányát. És ami nem kevésbé lényeges: erősíti jogi ismereteinket s jogi tudatunkat. Végezetül elmondhatjuk a régi jogászhimnusz szövegét idézve: ezért a könyvért nem ütök a jogászt agyon, mert ez a könyv okkal vagyoni!

**Erdély jogtörténete*. Szerkesztette Veress Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár 2018. 592 oldal

Lakatos Artur

Hasznos könyv a középkori hadászatról

A felhasznált irodalmat végignézve, magyar, orosz, angol, német és román nyelvű forrásokat azonosítottam, a múlt század hatvanas éveiben kiadottaktól egészen kortársakig.

Aki

ismeri Hidán Csabát, tudhatja, hogy rá semmiképpen sem illene az, hogy bort iszik, vizet prédikál. Azt is lehet tudni jelen kötet szerzőjéről, hogy bár keveset ír, de jót, inkább a tettek embere. Szakterületén, a középkori hadtörténetben az elméleti és gyakorlati tudást ötvözi, e kétfajta ismeretanyag szintézise pedig, tudomásom szerint egyedi szakember-ré emeli, és nem csak magyar viszonylatban. Ennek tükrében vettem kézbe *Fegyverek magyar kézben** című könyvét, ismervén korai album jellegű kiadványait, valami hasonlóra számítottam. Vagy talán még jobbra is. És ebben az elvárásomban- utólag is, úgy érzem, nem csalódtam.

Általános vonásai közé tartozik ennek a nem túl hosszú, de tartalmát tekintve tömör és színvonalas könyvnek a jól dokumentáltság; szinte nincs az írott szövegrészben olyan oldal, amelynek alja nem lenne lábjegyzetekkel

díszítve. A felhasznált irodalmat végignézve, magyar, orosz, angol, német és román nyelvű forrásokat azonosítottam, a múlt század hatvanas éveiben kiadottaktól egészen kortársakig. Levéltári forrásokra történő hivatkozásokat nem találtam, ettől viszont még a kötet nem veszíti el jól dokumentált jellegét.

A hátsó borítón található fülszöveg szerint „Ez a kötet a témában írt tanulmányaiból nyújt válogatást”, azonban tartalmát tekintve ez a könyv sokkal koherensebb, tematikáját tekintve homogénebb, mint általában a tanulmánykötetek szoktak lenni. Igazi szintézis jellege van. Az egyes fejezetek valóban tematikusak, olyan hadviselési toposzról ír például, mint a nehéz- és könnyűlovasság, a nyilazás módjai, középkori harcos ábrázolások (eset tanulmányait Magyarország és Azerbajdzsán területéről véve), és külön fejezetek szólnak a kardokról és a szablyákról, a kopjákról és a dárdákról, valamint a többi „hagyományos” középkori fegyvertípusokról is. Amennyiben egyetlen egy könyvet kellene ajánlanom a célból, hogy elsősorban a kora középkor sztyepei nomád népek hadviselését érthető szövegen keresztül szeretné egy olvasó megismerni, Hidán Csaba e kötetét ajánlanám.

A személyes tapasztalat lépten-nyomon kiütözik a szövegből. Például a 13. oldalon, olyan idézet formájában, hogy: „Gyakorlati tapasztalataim alapján elmondható, hogy egy 40 dkg tömegű, 110 cm hosszú, keményfa nyéllal ellátott fokosbalta lóhátról átüti a Magyar Néphadsereg által az 1980-as években használt sisakot, vagy a 3 cm vastag fenyőfa pajzsot”, vagy a 25. oldalon: „Gyakorlati tapasztalatom, hogy a keményre gyúrt nemezpáncél jobban véd az ütéstől-vágástól, mint a sodronying. Két csonttörésem is volt annak ellenére,

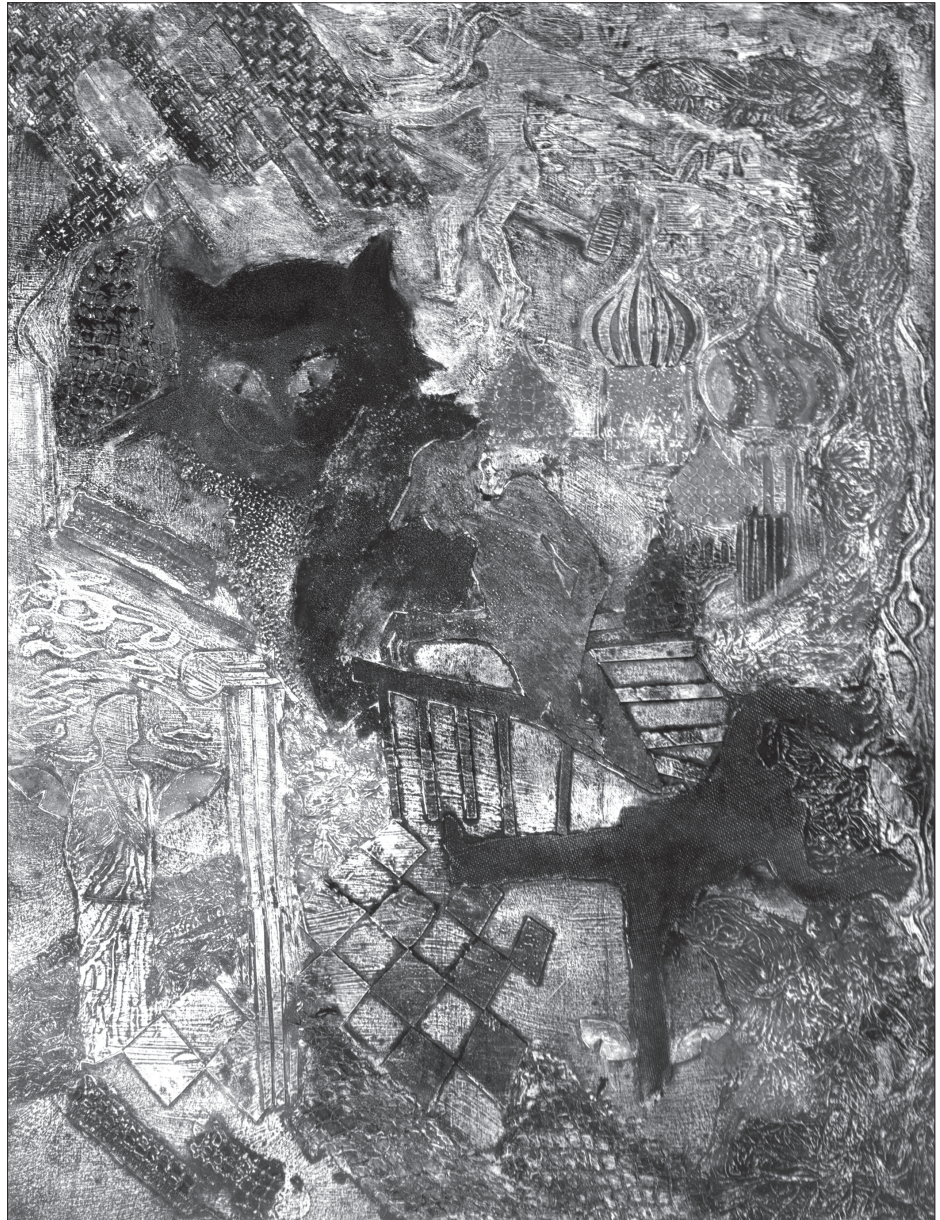

hogy páncélingben voltam, mindkettő kardvágás következtében.” Aki nem hallott volna korábban Hidán Csabáról, csak ezt a könyvet olvasná, már ennyiből is meggyőződhet a szerző gyakorlati szakmaiságáról. Nem beszélek részletesen most arról, hogy a szöveg olvasását mennyire élvezetessé teszi a rengeteg adat: avar, örmény, perzsa, magyar és még sok más nép fegyverzetével, harcmórával és harci taktikájával ismerkedhet meg az olvasó.

A tárgyalt időtartam kronologikus határai meglehetősen képlékenyek, jobban mondva inkább nincsenek is. Körülbelül a népvándorlás korától Szent László koráig terjedő időszak fegyverzeti viszonyait tárgyalja. A kötet élvezetességét emeli a rengeteg kép, ezek közül a szövegben foglaltakat illusztráló rajzok a rájuk vonatkozó szövegrészekkel egy lapon, míg a színes fényképek függeléként, a kötet végén találhatóak meg. Ezeket – talán mondani sem kellene – a kimondottan fegyverillusztrációkat leszámítva, maga a kötet írója mutat meg, beöltözve, harci állásokat, technikákat megmutatva.

Összefoglalásként a kötet lényegéről annyit lehet mondani: nagyszerű szintézise a kora középkori íjészítő népek hadművészetének, betekintést nyújtva az olvasó számára a legegyszerűbb technikáktól egészen a harcosok freskón történő ábrázolásáig. Ezek figyelembe vételével tudom ajánlani elolvasásra a kimondottan szakmai és a pusztaán csak érdeklődő olvasóközönségnek egyaránt.

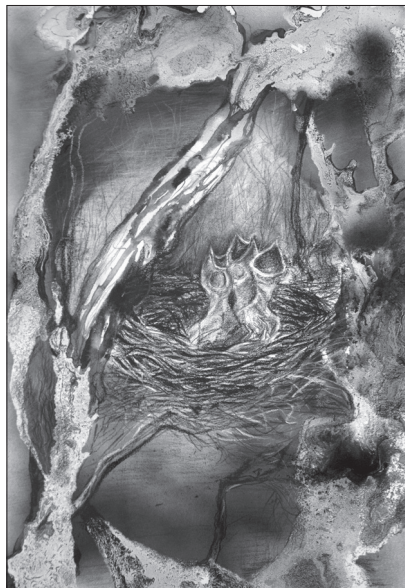
*Hidán Csaba László: *Fegyverek magyar kézben*, Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 2015. 155 o.

A Mester és Margaréta – kollográfia. Horváth Gyöngyvér munkái

Egybeforrás – vegyes technika

Védettségben – vegyes technika

Klint csókja – kollográfia

Suba László

A tordai Fazekas Céh, a Fazekas Társulat és a Tompa Testvérek üzeme

Ha

A tordai fazekasok termékei ismertek voltak egész Erdélyben és Magyarországon is. Ezen a környéken ősidők óta foglalkoztak agyagtárgyak készítésével.

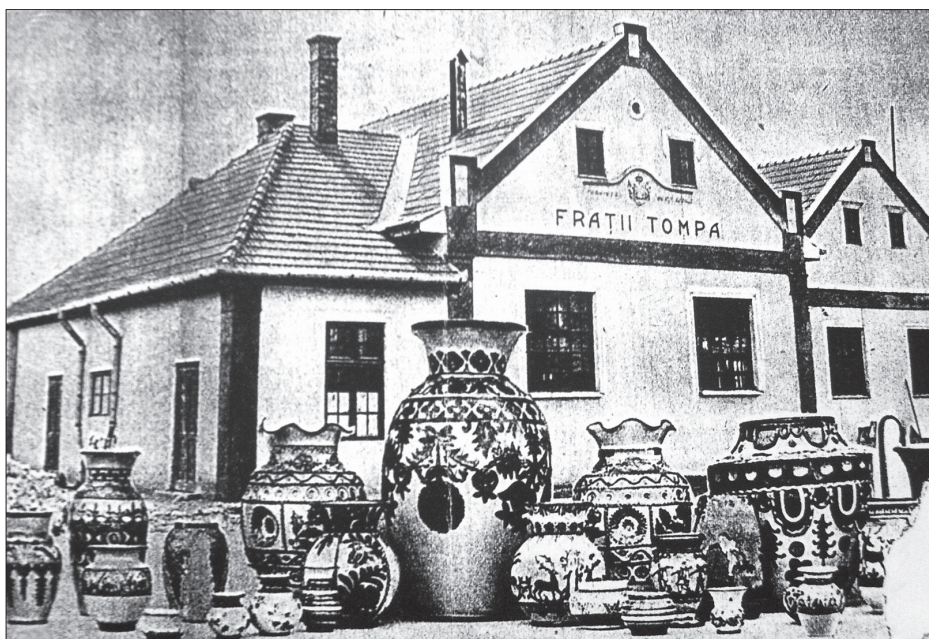
Torda múltjáról akarunk ismereteket szerezni, akkor Orbán Baláznak a *Torda és környéke* című könyvét is el kell olvasnunk. Innen megtudhatjuk, hogy Tordán a mezőgazdasági tevékenységeken kívül a mesterségeknek nagy szerepe volt. Itt dolgoztak tímárok, szücsök, asztalosok, csizmadiák, cipészek, kovácsok, mészárosok, szabók, szíjgyártók és fazekasok.

A tordai fazekasok termékei ismertek voltak egész Erdélyben és Magyarországon is. Ezen a környéken ősidők óta foglalkoztak agyagtárgyak készítésével. Ilyen tárgyakat találtak a Tordai-hasadék és a Túri-hasadék barlangjaiban. A tordai múzeumban gazdag kerámianyag látható a római korból.

1965-ben jöttem Tordára, akkor még beszélhettem öreg fazekasokkal, akik-től sokat megtudtam a fazekasság

gyakorlati fogásairól és jelenkori történetéről. A fazekasság múltjáról írásos és tárgyi dokumentumok tanulmányozásával szereztem ismereteket. A 17. századtól napjainkig vannak erre vonatkozó dokumentumok. A tordai fazekastermésekről több kutató írt jellemzést, Orbán Balázon kívül Malonyay Dezső, Jankó János, dr. Kós Károly és mások. Malonyay így jellemzi a tordai kancsót: „A tordai kancsónak már nagy formája, igen finom érzéssel hajló körvonala más, mint a magyarországi vagy székely bokályoké. A tordai kancsó legtöbbször zömök, vaskos, nyaka jobban összeszorul, mint amilyen széles a fejeke, de a nyak felett egy tágabb, harangszerű tag veszi körül az edény száját, ami a többi vidék munkáiról hiányzik. Szinte architektonikus érzés nyilatkozik meg a díszítésben.” Dr. Kós Károly, a nagy építész és író fia ezeket írja: „A híres tordai kancsók és tálak nagy részét fehér alapon kék glazúrral festették. Bánffyhunyard felé jobbra ezekkel voltak megrakva a házbeli fogások. De hozzáfűzhetjük, hogy ilyen fogások Torockón is találhatóak, például az ottani Múzeumban.”

Tehát, amint látható, a tordai termékek magas esztétikai értékkel rendelkeztek. Úgy gondolom, az a tény, hogy a Fazekas Céh létezett – ami később Fazekas Társulattá alakult –, meghatározta ezt az igényes munkát. Ez az érdekvédelmi szervezet vizsgálta az inasokat, engedélyt adott műhelynyitásra, és ellenőrizte a vásárbán bemutatott termékek minőségét. A Fazekas Céh léteiről két adatot mutatok be. Az egyik 1815-ből van, amelyben szerepel Fekete István neve, aki akkor a Fazekasok Atyamestere szerepét töltötte be. 1858-ból való az a dokumentum, amelyikből az derül ki, hogy

A tordai Tompa-üzem reklámja 1937-ből

Fogas kancsókkal és tálakkal

a Fazekas Céh zászlóval vonult fel egy ünnep alkalmával.

Mint ismeretes, az állam megszüntette a céheket 1872-ben, de Tordán megalakították a Fazekas Társulatot 1875-ben. Nem rendelkezett azonos jogokkal, mint a céh, de továbbra is fontos szerepet töltött be az inasoktatásban, az anyagbeszerzésben és a fazekasok támogatásában. A társulathoz 25 mester tartozott, de a városban még néhány fazekas dolgozott a társulaton kívül. A tordai fazekasság hírnevét tovább vitte az 1930-as években működő Tompa Testvérek Kerámiaüzem, amelyik ipari szintre emelte, gépesítette, modernizálta a tordai fazekasságot. A első világháború utáni változások a tordai fazekasság megszűnéséhez vezettek.

A kutatók szerint a magas esztétikai értékű tárgyak a 19. század folyamán készültek, ez tehát a tordai fazekasság virágkora.

Néhány mondatban bemutatom a tordai fazekasok munkáját. Agyagot a Torda-Kolozsvár-út melletti Akasztófaldból hoztak. Ezt lábbal, majd kézzel meggyúrták és megtisztították. Az utóbbi időben gépesítették az agyag feldolgozását, így korongolással készítettek olyan edényeket agyagból, mint fazék, lábas, kanta, korsó, tányér, csésze, szűrő és kancsó. A lakás díszítésére dísztányért, kancsót (bokályt) készítettek, amiket fogásokra akasztottak. Egyes

fazekasok kályhacsempét és színes tetőcserepet is készítettek. Festéknek használták a Szinden is található fehér földet, a közeli hegyvidékről piros és fekete színhez szükséges alapanyagokat és fehér homokot szereztek be. A felületi színtelen zománc alapanyagát (ólomgelét) Nagybányáról hozták. Csak a kék, kobalt festéket hozatták külföldről. Ha fehér színű edényt akartak készíteni, akkor a korongolás után szindi fehér földből készített festékkel öntötték le a tárgyat. Szárítás után egyszer kiegészítik. Ezt a kiegészített tárgyat kifestették színes festékekkel, leöntötték színtelen zománcoldattal, majd kiegészítik másodszer. A fazekas munkája nagy hozzáértést, tapasztalatot igényelt. A receptek kidolgozása hosszú tapasztalat eredménye volt, ezért ezeket titokban tartották.

A kutatók szerint a magas esztétikai értékkel rendelkező tárgyak a 19. század folyamán készültek, ez tehát a tordai fazekasság virágkora. Három stílust különböztetünk meg ebből a korszakból. Az 1800-as évek elején érződik a habán fazekasság hatása. A 17. század folyamán Alvincre habán fazekasokat telepítettek, akik nyugatról egy fejlett kerámiatechnológiát hoztak Erdélybe. Ebben a korszakban az edények díszítőmotívumait fehér alapon, vékony barna körvonallal rajzolták, majd zöld, barna, sárga, kék színekkel kifestették. A középső szakaszban áttértek a kék díszítésre, ahol csak néhány zöld vagy narancssárga csík gazdagította az összhatást. Ezt tartják a jellegzetes tordai stílusnak. A harmadik szakaszban barna alapon fehérrel körvonalazták, majd színezték a motívumokat. E stílusorszakok között nincs merev határ, átjárás látható, csak a színekben van elsősorban eltérés.

A díszítés főbb elemei az életfa mintájára elrendezett virágkompozíció, madár, szalagdísz elrendezésben virágok, vonalak, pontok.

Szükségesnek tartom bemutatni röviden a Tompa-üzem tevékenységét a két világháború közötti időszakban. Tordára költözésük után néhány évre a hazai kerámia élvonalába kerültek. Több városban nyitottak üzletet és a román királyi udvar hivatalos szállítói lettek. Munkájukban a tordai fazekasság hagyományaira alapoztak, tordai fazekasokat alkalmaztak, de a kor ízlésének megfelelően tovább is léptek. Így például kidolgozták a fajanszedény készítésének technológiáját, amellyel úgy a konyhai edények, mint a dísztárgyak tekintetében a polgári elvárásokat elégítették ki. A munkafolyamatokat gépesítették, új technológiákat vezettek be, és a közel százfős személyzettel külföldön is elismert, díjazott termékeket állítottak elő.

Feltehetjük a kérdést, hogy lesz-e folytatása a tordai fazekasságnak. A jelenlegi gazdasági helyzet nem kedvez ennek a kezdeményezésnek, mert nincs vásárlóközönség, a turizmus gyermekcipőben jár és az állam sem támogatja a kismesterségeket. Jelenleg a Fodor család vállalatát foglalkozik kerámiával. Készítenek modern vonalú virágcserepeket, turistáknak pedig kisebb-nagyobb ajándéktárgyakat. Próbálkoznak olyan edények tervezésével, amelyek a hagyományos tordai edények formáját idézik. Hiszem azt, hogy kísérletezéseik eredményesek lesznek.

Véleményem szerint a tordai fazekasságot, elsősorban a 19. századit nemzeti értéknek tekinthetjük, ezért érdemes a még meglévő tárgyakat megőrizni az utókor számára.

Élelmiszer-adalékok – mítoszok és valóság

Év

Az életmódváltás megkövetelte a tartósítási eljárások bevezetését is, melyek főként fizikai természetűek voltak: sózás, szárítás, aszalás, füstölés.

századokkal ezelőtt az ételt a konyhában, családi környezetben készítették, melyet azonnal, frissiben el is fogyasztottak. A társadalom fejlődésével, idővel a falusi közösségek keretében, a társadalmi munkamegosztás révén új szakmák jelentek meg – hentes, pék, sörfőzőmester stb. –, akik az élelmiszerkészítéssel járó munka egy részét magukra vállalták. A folyamat fokozódott a városok megjelenésével, növekedésével. Így egyre nagyobb mértékben átértékeltek helyi termelésről az ipari méretű termelésre, a friss ételek helyett pedig a tartósított élelmiszerek fogyasztására. Az életmódváltás megkövetelte a tartósítási eljárások bevezetését is, melyek főként fizikai természetűek voltak: sózás, szárítás, aszalás, füstölés. Később kémiai eljárásokat is alkalmaztak, mint pl. kén-dioxid a borkészítésben, salétrom a húsok pácolásában. Úttörő munkája ezen a téren a francia Nicolas Appertnek (1749–1841) volt, aki 1789 és 1795 között

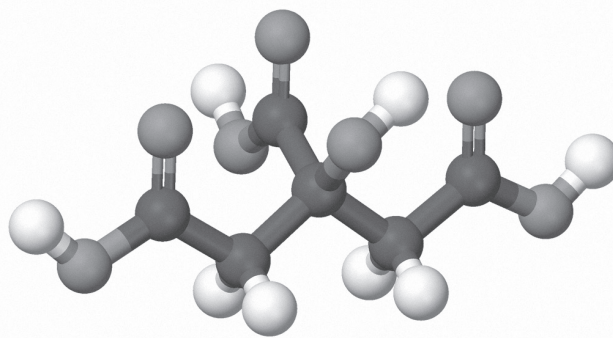
dolgozta ki és készítette el az első mai értelemben is használt konzervet. Találománya abból állt, hogy a hermetikusan lezárt, ételt tartalmazó üveget hosszabb időre fővő vízbe merítette – a mai kifejezéssel élve, dunsztolta. A francia haditengerészek és Napóleon katonái 1807-ben, már rendszeresen és nagy mennyiségben fogyasztották Appert tartós ételeit. A városi népesség rohamos növekedésével egyre jobban terjed az élelmiszerek ipari méretű tömegtermelése, figyelembe véve a minél szélesebb körű lakossági mennyiségi és minőségi igények kielégítését. A feldolgozott élelmiszerek esetén az ilyen követelmények kielégítésére kezdték az élelmiszeradalékokat használni. Az élelmiszerlánc az előállításától a fogyasztóig egy hosszú, soklépéses folyamat, az előállítás helye és ideje már messze esik a fogyasztás helyétől, idejétől. Ekkor vált akkut problémává a minőségmegőrzés. Manapság durván négy milliárd tonna élelmiszert

Az „E” Európára utal, a világ többi országában a számozás azonos, de „E” nélkül

termelünk évente, becslések szerint ennek mintegy 30-50 százaléka (1,2-2 milliárd tonna) soha nem jut el a fogyasztó gyomrába. Ez az élelmiszertermelés, -feldolgozás és -szállítás során használt természeti és energiaforrások elpazarlását is jelenti (Institution of Mechanical Engineers által készített jelentés).

A gazdasági érdekek figyelembe vételével (olcsó étel) a 19. században nagymértékben megnövekedett az élelmiszerek hamisítása, beleértve az élelmiszer-adalékok használatát is. A 20. század elején nagyszámú szintetikus vegyületet állítottak elő és keverték felelőtlenül az élelmiszerekbe minden előzetes toxikológiai vizsgálat nélkül. Az élelmiszerek minőségét senki nem garantálta, ehhez törvényes előírás sehol nem létezett. Először az Osztrák-Magyar Monarchiában 1897 és 1911 között vezettek be egy szabványgyűjteményt *Codex Alimentarius Austriacus* néven, amely pontosan előírta a különböző élelmiszertermékek minőségi feltételeit. Sok ideig ez nemzetközileg elfogadott szabvány (referencia) maradt, ebből fejlődött ki azután a nemzetközileg elfogadott általános irányelveket, szabályokat, referenciákat tartalmazó előírás, a *Codex Alimentarius*. A második világháborút követően 1945-ben megalakul az ENSZ égisze alatt az Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Világszervezet (FAO), majd 1948-ban az Egészségügyi Világszervezet (WHO), melyek szakemberei első közös megbeszélésüket 1950-ben tartják az élelmiszer, az élelmiszer-adalékok és az ezzel összefüggő területekkel kapcsolatosan. 1954-ben Dr. Hans Frenzel osztrák közéleti miniszter javasolja egy regionális, az európai *Codex Alimentarius* Bizottság létrehozását, melyet az európai államok konszenzussal 1958-ban szavatnak meg. A bizottságot felkérték, hogy hozza létre a *Codex Alimentarius*-t, és dolgozza ki a közös FAO/WHO élelmiszerstandardok tervezetét. 1956-ban tartotta első ülését a FAO/WHO Közös Élelmiszer-adalékanyag Szakértői Bizottsága (Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives, JECFA), mely azóta rendszeresen ülésezik évi két alkalommal. 1962-ben született meg az első közösségi adalékanyag irányelv az E-számok rendszerének bevezetését illetően (Az „E” Európára utal, a világ többi országában a számozás azonos, de „E” nélkül, az Amerikai Egyesült Államokban CFR-számok néven szerepelnek). 1985-ben az ENSZ közgyűlése meghatározta, hogy ahol lehetséges, mindegyik kormány fogadja el a *Codex Alimentarius* sztetenderrendszerét. Napjainkban

Az E330, vagyis a citromsav háromdimenziós szerkezeti modellje. Kép: Wikipédia

a JECFA-hoz 188 állam és 1 tagszervezet (Európai Unió) tartozik, Románia 2010. január 1-én csatlakozott a szervezethez. A JECFA eddig több mint 1500 élelmiszer-adalékot, 40 szennyezőanyagot és természetben előforduló mérget mért fel és értékelt, valamint hozzávetőlegesen 90 állatgyógyászati készítménymaradékot. (FAO and WHO: *Codex Alimentarius. Understanding Codex*, Rome, 2016).

Az adalékanyag

A definíció szerint „bármely olyan anyag, amelyet – tekintet nélkül arra, hogy van-e tápértéke vagy sem – élelmiszerként önmagában általában nem fogyasztanak, és nem használnak élelmiszerek jellemző összetevőjeként, továbbá amelyeknek az élelmiszer gyártása, feldolgozása, elkészítése, kezelése, csomagolása, szállítása vagy tárolása során az élelmiszerhez technológiai célból történő szándékos hozzáadása azt eredményezi vagy ésszerűen elvárhatóan azt eredményezheti, hogy önmaga vagy származékai közvetlenül vagy közvetve az élelmiszer összetevőjévé válnak” (1333/2008/EK rendelete). Legfontosabb jellemzői, hogy önmagukban nem élelmiszerek; szándékosan, határozott céllal adják hozzá az élelmiszerhez; kis mennyiségben alkalmazzák (legfeljebb 10 g/kg nagyságrendben); a folyamatban vagy a termékben kedvező hatást váltanak ki.

Nem minősülnek viszont adalékanyagoknak a technológiai segédanyagok; a növények vagy növényi termékek védelmére használt anyagok; az élelmiszerekhez adott tápanyagok (pl. ásványi anyagok, nyomelemek, vitaminok stb.); az emberi fogyasztásra szánt víz kezelésére használt anyagok (pl. klór); az élelmiszerekben használt aromaanyagok; az élelmiszerek természetes összetevőjeként jelenlevő, illetve élelmiszerként önállóan is

fogyasztott anyagok, pl. konyhasó, cukor stb. (1333/2008/EK rendelete). Alkalmazásuk előnyös, mert hozzájárulnak az élelmiszerbiztonsághoz (ételmérgezők kiküszöbölése); szélesíti az élelmiszerválasztékot (új termékek kifejlesztése, élvezeti érték növelése, hosszú eltarthatóság stb.); olcsóbb élelmiszerek előállítása (újfajta adalékanyagok, pl. a margarin esetében); egészségvédő hatás kifejtése (antioxidáns és vitaminhatás egy időben).

Az adalékanyagok felhasználása bizonyos kockázattal is jár: ma az átlagfogyasztóra nem jelent veszélyt, de később veszélyesnek bizonyulhat; túlérzékenységi reakciókat válthat ki (valódi allergia, intolerancia). A felnőtt lakosság 1-3 százaléka (8 élelmiszercsoport: búza, rákfélék, tojás, halak, földimogyoró, tej, dió, szója) szenved allergiában; szinergikus hatás fellépte (pl. kvercetin és katekin); kis tápértékű élelmiszerek (junkfood) elterjedése a táplálóból kárára; a túlfogyasztás és a pocskolás lehetősége.

Az adalékanyagok felhasználása bizonyos kockázattal is jár: ma az átlagfogyasztóra nem jelent veszélyt, de később veszélyesnek bizonyulhat; túlérzékenységi reakciókat válthat ki.

A biztonságos felhasználás legfontosabb szabályai (JECFA 1957): csak engedélyezett adalékanyagot lehet felhasználni; az adalékanyag ártatlanságát toxikológiai vizsgálatokkal kell igazolni; csak ahhoz az élelmiszerhez és csak abban a mennyiségben adhatók, amelyet az előírások megengednek; a felhasználás körülményei között nem

veszélyezteteti a fogyasztók egészségét; nem szolgál hibák elfedésére, a fogyasztók félrevezetésére; a felhasználás technológiailag indokolt; mennyisége nem haladja meg a toxikológiai szempontból megengedhető bevitelt; csak a kívánt hatást még biztosító legkisebb mennyiségben szabad alkalmazni (quantumsatis); összetételük állandó, tisztaságuk a lehető legnagyobb fokú legyen; felhasználásukat az élelmiszer címkéjén fel kell tüntetni. (Sohár Pálné: *Élelmiszer adalékanyagok*, Országos Élelmiszerbiztonsági és Táplálkozástudományi Intézet, www.oeti.hu/download.php?fid=9).

Néhány szó az E-számokról

Ha minden adalékanyagot a hivatalos kémiai neve alapján nevezzünk meg, ez egyértelmű, de hosszú, és a nem vegyészek számára érthetetlen. A legtöbb anyagnak rengeteg fantázianeve, kereskedelmi elnevezése van, sok esetben ugyanazt az anyagot a világ másik felén más névvel illetik. Emiatt nagyon nehéz azonosítani őket, a kialakult kaotikus helyzet pedig megkövetelte egy egységes rendszer bevezetését, mely lehetővé teszi az anyagok egyértelmű azonosítását oly módon, hogy mindenik anyaghoz egy számot rendelünk. A számozás a Nemzetközi Számozási Rendszert (International Numbering System, INS) követi, amit a Codex Alimentarius Bizottság alapított meg. A számozás 100 és 1520 között, kategóriánként 100-as lépésekben történik. Többféle hatás esetén a legfontosabb hatás alapján sorolják be az illető adalékanyagot. Különböző adalékok esetében az adalék mennyiségének csökkenő sorrendjében tüntetik fel azokat az áru címkéjén (Sohár Pálné Bándi Judit, Domoki János: *Az élelmiszer adalékanyagok E-számrendszere*, OÉTI Budapest, 1997). Az adalékanyagokat több szempont szerint lehet csoportosítani:

1. Eredet szerint:

- Természetes adalékanyagok: növényi vagy állati eredetű anyagból előállított és tisztított adalékanyagok;
- Természetazonos adalékanyagok: vegyi szintézissel előállított, a természetes anyagokkal azonos kémiai összetételű anyagok;
- Mesterséges adalékanyagok: vegyi szintézissel előállított, a természetes anyagoktól eltérő kémiai összetételű anyagok.

2. Technológiai funkció szerint: az anyagokat 26 csoportba sorolják [lásd: Sohár Pálné, Rácz Endre: *Őszintén és*

Huszzonegyedik századi kínlat. Gyorsétterem vagy kert? Kép: Pixabay

érthetően az adalékanyagokról 2. rész, Élelmiszeripar, 2008, 62(5) 142-146].

3. Szerepük szerint – itt kilenc csoportot különböztethetünk meg egymástól:

- E100 – E181: színezékek (62 vegyület);
- E200 – E297: tartósítószeresek (55 vegyület);
- E300 – E386: antioxidánsok és savanyúságot szabályzó anyagok (53 vegyület);
- E400 – E495: sűrítőanyagok, stabilizátorok és emulgeálószeresek (70 vegyület);
- E500 – E585: savanyúságot szabályzó és csomósodást gátló anyagok (56 vegyület);
- E600 – E671: ízfokozók (21 vegyület);
- E700 – E772: antibiotikumok (37 vegyület);
- E900 – E999: egyéb (viaszok, gázok, édesítők stb.) (53 vegyület);
- E1000 – E1520 – kiegészítő anyagok(pl. módosított keményítők) (27 vegyület);

*Az élelmiszer-adalékokról
megdöbbentően sok
félreértés, számárság,
a kémiával és a
biokémiával kapcsolatos
ismeretek hiányából
fakadó, ellenőrizhetetlen
forrásból származó buta
kijelentés olvasható,
hallható.*

A teljesség igénye nélkül a lista kb. 434 vegyületet tartalmaz, számuk időről időre változik: anyagokat törölnek a listáról, és vannak ki a forgalomból, ugyanakkor új anyagok kerülnek fel a listára, az élelmiszerekbe. Részletes tudományos leírást mindegyik vegyületről a <http://tudatosvasarlo.hu/honlapon> lehet olvasni.

Az élelmiszer-adalékokról megdöbbentően sok félreértés, számárság, a kémiával és a biokémiával kapcsolatos ismeretek hiányából fakadó, ellenőrizhetetlen forrásból származó buta kijelentés olvasható, hallható. Néhány összegyűjtött gyöngyszem a médiában talált sok badarságból:

- E301 – nátrium-aszkorbát: „Az aszkorbinsav (a mesterséges C-vitamin=E300) sója, de a természetes C-vitaminnal ellentétben a kísérleteknél hólyagrakot okozott. Az állatkísérletek a fiatal egyedeknél fejlődési rendellenességeket is jeleztek”. Kommentár nélkül.
- E331 – nátrium-citrát: „A nátrium-citrát az állatkísérletek során csökkentette az emberi szervezet ellenálló képességét”. Kommentár nélkül.
- E331 – foszforsav: „A kóliatalok segítik az AIDS terjedését! A foszforsav AIDS-et okozhat!” Kommentár nélkül.
- E412 – guarumi: „A mérgező guar (gyomnövény) magvaiból nyerik.” A guarbabot a melegebb égövek alatt szerte a világon hatalmas mennyiségben termesztik.
- E925 – klór: „Az ivóvíz klórozására (csírátlanítására) használják. A klórból kloroform keletkezhet, ami zuhanyozáskor belélegezve vagy bőrön át juthat a szervezetbe. A klórozott

víz ezenkívül kedvezőtlenül befolyásolhatja a pajzsmirigy működését”. A klórozott víz hipokloritot tartalmaz, ami nem befolyásolja a szervezet jódháztartását. (Gunda Tamás: *Élelmiszeradalékokról elfogultság nélkül*, www.gunda.hu)

- E330 – citromsav: „Hosszabb ideig tartó fogyasztása rákot okoz”. A citromsavciklus (más néven Szent-Györgyi-Krebs-ciklus) alapvető fontosságú anyagcsere-folyamat minden olyan élő sejtben, amely oxigént használ a sejtlégzés folyamatában. Ez esetben valószínűleg az 1953-ban Nobel-díjjal jutalmazott Hans Adolf Krebs nevét is lefordították (Krebs németül rákot jelent).
- Az E-számmal jelölt vegyületek fogyasztása az egészségre károsak. Az E-számok a címkén csupán az élelmiszerhez adagolt adalékokról informálnak. Ezek minőségben teljesen azonosak a kereskedelemben vásárolt, az otthon felhasznált adalékokkal.
- A szintetikus anyagok toxikusak, a természetesek nem. A valóságban a természet szolgáltatja a legerősebb mérgeket (sztrichnin, nikotin, kígyómérgek, botulinustoxin, aflatoxin, tetradotoxin stb.). Amennyiben egy konkrét szintetikus anyag a természetessel azonos, akkor nem toxikus, a természetessel azonos jellemzőkkel bír. Keverékek esetén, pl. aromaanyagoknál, a szintetikus anyag gyengébb minőségű (de nem toxikus), mint a

Nicolas Appert konzervesdobozainak egyike

természetes, mivel csak a főkomponenst tartalmazza, míg a természetes nagyszámú kísérőanyagot is. A jó minőségű természetes aroma drága, ezért az olcsó, szintetikus főkomponenst használják, de feldobják egy kevés eredetivel.

- A tartósítószer (E 200–E 297) károsak az egészségre. Egy részük benzooesav származék, melyet 0,1-0,2 százalékban adagolnak az élelmiszerhez. Ez napi milligramm nagyságrendű terhelést jelent, megakadályozva a gombák,

baktériumok elszaporodását, a toxinok keletkezését. Ugyanakkor a szalicilsav egyik származékát, az acetil-szalicilsavat a lakosság jó része napi rendszerességgel fogyasztja 500–1000 mg mennyiségben aspirin néven.

Az egészséges táplálkozás feltételezi a változatos, garantáltan jó minőségű élelmiszerek fogyasztását. Ezt nagymértékben elősegítheti a megbízható forrásokból származó, széleskörű tudományos információk halmaza.

Ételek az egyes vélemények szerint allergiát okozó nyolc élelmiszercsoportból

A csíksomlyói Hármashalom-oltár